

BUHARA EMİRLİĞİ'NİN İŞGALİ VE BOŞEVİK İHTİLALİ'NİN ETKİSİ

Osman ŞEVİK*

ORCID: 0000-0003-3156-7475

Öz: Türkistan, jeopolitik konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık Rusya ve İngiltere'nin, Asya hâkimiyeti ile emperyalist politikaları için önemli bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Rusya'nın sıcak denizlere inme saikiyle Türkistan'a yönelmesi, Hindistan'ı sömürgesi altında tutan İngiltere'nin endişe ederek bölge üzerinde ilgisinin artmasına neden olmuştur. Rusya'da siyasi hedeflerine ulaşmak için bölgeye gönderdiği casusların hazırladığı raporlar doğrultusunda Türkistan işgalini hızlandırmıştır. Sonuçta iki emperyalist devlet arasında yaşanan mücadeleyi kazanan, jeopolitik konumunun da kendisine sağladığı avantajı kullanan Rusya olmuştur. Türkistan'da ve Buhara Emirliği'nde iç dengeleri etkileyen en önemli siyasi gelişme ise Çarlık Rusya'sında yaşanan siyasi gelişmeler olmuştur. Rusya'da muhalif gruplarca monarşi yönetimine karşı 1917 yılının şubat ayında gerçekleştirilen darbe neticesinde Çarlık Rejimi'ne son verilmiştir. Aynı yıl Bolşevikler ülkedeki siyasi boşluktan yararlanmak suretiyle geçici hükümete darbe yaparak iktidar olmuşlardır. Rusya'da halk hareketi ile iktidar olan Bolşevikler, Buhara Emirliği'nde bulunan reform yanlısı Yaş Buharalılara değişim için örneklik teşkil etmiştir. Rusya'da yaşanan devrimden etkilenen Buharalı Cedidcilerin ülke içinde siyasi söylemlerini

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, osmansevik76@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1366143>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 25/09/2023
Kabul Tarihi: 19/02/2024

Atıf / Cite as: Şevik, O. (2024). Buhara Emirliği'nin İşgali ve Bolşevik İhtilali'nin Etkisi, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 26-70.

değiştirmeleri, emirlik yönetiminin Yaşlar'a karşı siyasi tutumunda değişikliğe neden olmuştur. Bunun neticesinde ülke içinde Yaşlara karşı gözaltı, tutuklama ve işkencelerin başlamasıyla çok sayıda Yaş Buharalı, Bolşeviklerin kontrolü altında bulunan Türkistan şehirlerine kaçmışlardır. Bolşeviklerin, Emir yönetiminden kaçan Yaş Buharalılara kucak açması, Yaş Buharalılar ile Bolşevikler arasında Buhara'nın işgali ile sonuçlanacak iş birliğinin başlamasına neden olmuştur. Bu çalışmamızda Rusların Türkistan üzerindeki tarihî jeopolitik ve jeostratejik emelleri, Türkistan'ın geri kalması sonucu ortaya çıkan Cedidcilik hareketi, 1917 yılında Rusya'da yaşanan çifte devrim sonunda iktidara gelen Sosyalistlerin, Türkistan ve Buhara Emirliği siyasal yapısı üzerine etkisi, Buhara Emirliğinde meydana gelen Kadimci-Cedidci çatışması ve Bolşevik-Yaş Buharalı işbirliği neticesinde Rusların, Buhara Emirliğini işgal süreci incelenmiş, konuyla ilgili makale ve telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhara Emirliği, Yaş Buharalılar, Bolşevikler, Rusya.

OCCUPATION OF THE EMIRATE OF BUKHARA AND THE EFFECT OF THE BOLSHEVIK REVOLUTION

Abstract: Due to its geopolitical position and rich natural resources, Turkestan has turned into an important field of struggle for Tsarist Russia and Britain's imperialist policies with its Asian domination since the middle of the XIX. century. The increasing interest of England in the region caused concern in Russia and accelerated the occupation of Turkestan in line with the reports prepared by the spies sent to the region. In the end, the winner of the struggle between the two imperialist states was Russia, which used the advantage of its geopolitical position. The most important political development affecting the internal balances in Turkestan and the Emirate of Bukhara was the political developments in Tsarist Russia. As a result of the coup d'état carried out by opposition groups in Russia in February 1917 against the monarchy, the Tsarist regime was put an end to. In the same year, the Bolsheviks seized the power by coup d'état against the provisional government by taking advantage of the political vacuum in the country. The Bolsheviks, who seized the power with the people's movement in Russia, set an example for change for the reform-minded Yash Bukharans in the Emirate of Bukhara. The change in the political discourse of the Bukharan Jadidists, who were influenced by the revolution in Russia, led to a change in the political attitude of the Emirate administration towards the Yashlars. As a result, with the beginning of detentions, arrests and tortures against the Yashlars in the country, many Yash Bukharans fled to Turkestan cities under the control of the Bolsheviks. The Bolsheviks'

embrace of the Yash Bukharans fleeing from the Emir's rule led to the beginning of the cooperation between the Yash Bukharans and the Bolsheviks, which would result in the occupation of Bukhara. In this study, the historical geopolitical and geostrategic ambitions of the Russians on Turkestan, the Jadidism movement that emerged as a result of the backwardness of Turkestan, the effect of the Socialists who came to power at the end of the double revolution in Russia in 1917 on the political structure of Turkestan and the Emirate of Bukhara, the Kadimist-Jadidist conflict in the Emirate of Bukhara and the process of occupation of the Emirate of Bukhara by the Russians as a result of the Bolshevik-Yash Bukharan collaboration have been examined and articles and copyrighted works on the subject have been used.

Keywords: Bukhara Emirate, Yash Bukharans, Bolsheviks, Russia.

GİRİŞ

Türkistan bölgesi 1868–1883 yılları arası Rus Çarı II. Aleksander tarafından başlatılan askerî harekâtlar neticesinde Çarlık Rusya'nın hâkimiyeti altına girmişti (Hayit B., 1997: 209). Bu süreçte Buhara Emirliği de bağımsızlığını kaybederek Rusya'nın yarı uydusu haline gelmişti (Toshova, 2018: 197). Rusya'nın 1904–1905 yılları arasında Japon İmparatorluğu karşısında aldığı yenilgi ile dış politikada Kore ve Mançurya üzerindeki Japon nüfuzunu kabul etti. Bu savaş, Rusya'da iç politikada önemli değişimlere neden oldu. Zaten büyük ekonomik ve toplumsal sorunlarla başa çıkmakta zorlanan Çar II. Nikola yönetimine karşı savaşın oluşturduğu ekonomik zorluklar büyük bir işçi ayaklanmasına yol açtı (Embel, 2019: 58). 1905'in ilk aylarında, Rusya genelinde çeşitli yerlerde patlak veren devrimci karışıklıklar, aynı yılın mart ayında Çar'ı, istişari bir mahiyette bir meclis açma sözü vermeye zorladı. (Askeroğlu, 2011: 62). Bu gelişme ile birlikte ülke içinde yaşayan milletler gizli olarak yürüttükleri siyasi faaliyetlerini açıktan yürütmeye başlayarak hürriyet ve eşitlik temelinde devletin yeniden ıslahı çalışmaları başlatılmıştı (Türkoğlu, 2006: 96). Ocak 1905'te başlayan ve ülke geneline yayılan olaylar nedeniyle II. Nikola, parlamenter bir sisteme geçmeyi kabul etti ve seçimler düzenleyerek bir meclis (Duma) kurdu. (Embel, 2019: 58). Çarlık rejiminin yıkılışını hızlandıran süreç ise 1914–1918 yılları arası çoğunlukla Avrupa kıtasını etkileyen I. Dünya Savaşı olmuştu. XX. yüzyılın başında Rusya'da yaşanan sosyal, ekonomik, askerî ve siyasal gelişmeler silsilesi neticesinde, 1917 yılında Şubat Devrimi ile Çarlık rejimi yıkıldı, yerine Batı normlarını kabul eden Geçici Demokratik Hükümet kuruldu. Ancak Geçici Demokratik Hükümet'in, aynı yıl içinde Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen Ekim Devrim'i sonucu indirilmesi üzerine ülkede Sosyalist ideoloji temelinde yeni bir rejim inşa edildi.

Rejim değişikliği, iç isyanlara karşı Çarlık yönetiminin himayesi altında varlığını sürdüren Buhara Emirliği'ni endişelendirdi. Çünkü Çarlık rejiminin yıkılması ile koruma kalkanını kaybetmişti. Bolşevikler'in, Buhara Emirliği idaresine karşı yaklaşımı belirsizliklerle doluydu. Buhara Emirliği için dış politikada bu olumsuz gelişmeler yaşanırken, Rus devrimleri etkisiyle Buhara Emirliği'nde de siyasi kıpırdanmalar başladı. Buhara Emirliği'nde muhalif hareketlerin baş aktörü ise XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, ilk olarak kültürel ve eğitim alanında reform talepleri ile ortaya çıkan Buharalı Cedidciler, "Yaş Buharalılar" hareketiydi. Ancak Yaş Buharalılar hareketi, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve Buhara Emirliği'nde ortaya çıkan siyasal gelişmeler sonrası bir eğitim ve kültür hareketi olmaktan çıkarak, Emir'i ve yönetimini hedef alan devrimci bir hüviyete bürünmüştü. Aslında, Şubat Devrimi'nin öne çıkardığı özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar, Buharalı Cedidcilerin mücadele hedefleriyle uyumlu olduğu için, Cedidcilik Hareketi üzerinde kolayca etki yaparak hareketin farklı bir yöne evrilmesine neden olmuştur. Hatunoğlu, bu nedenle 27 Şubat (12 Mart) 1917 tarihini, Yaş Buharalılar hareketinin devrimci aşamasının başlangıç noktası olarak kabul edilmesinin yanlış bir yaklaşım olmayacağını belirtmektedir (Hatunoğlu, 2011: 187).

Buharalı Cedidçiler (Yaş Buharalılar), Şubat Devrimi sonrasında kendi icra komitelerini oluşturmuşlardı. Komite başlangıçta reformları Buhara Emir'ine barışçı yollarla uygulatmayı amaçlamıştı. Ancak buna güçleri yetmeyince ihtilal yoluyla gerçekleştirmeye karar verdiler (Hayit B., 1997: 56). Bunun üzerine Emirlik İdaresi, sert önlemler aldı. Sonrasında Emirlikte yaşanan Kadimci-Cedideci olayları neticesinde Cedidciler, Bolşevik Rusların kontrolü altındaki Kagan, Taşkent gibi Türkistan şehirlerine kaçtı. Cedidciler, bu aşamadan sonra Emir'i devirmek için kendi güçlerinin yeterli olmayacağına inanıyorlardı. Bu nedenle, Taşkent'te bulunan Sovyet Komiserliğinden yardım talep ettiler. Diğer tarafta Cedideci liderlerden Abdürrahim Fıtrat tarafından Ocak 1918'de hazırlanan program tasarısı ile Buhara'da Emirlik yönetimi yerine "hukuk devleti"nin kurulması hususunda çalışmalar yapılmıştı. Yaş Buharalılar ve Sovyetler'in oluşturduğu Kolesov komutasında ittifakın 15 Mart 1918 tarihinde Buhara'ya başlattığı yıldırım harekâtı başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyetler bu yenilgi sonrası 25 Mart 1918 tarihinde Buhara Emirliği'nin bağımsızlığını tanıdı. Ancak, 28 Ağustos 1920 tarihinde Yaş Buharalılar ve Sovyetler tarafından Rus General Frunze liderliğindeki Sovyet ordularının 28 Ağustos 1920'de Buhara'ya saldırı emri ile şehir 2 Eylül 1920 tarihide düşmesi sonucunda, Buhara İhtilali gerçekleşmiş oldu (Hayit B., 1975: 261-263).

Diğer tarafta ise Sovyet lider Lenin, 1917'nin kışında öncelikle Rusya'da toparlanma ve istikrarın sağlanması için acil bir barışın gerekli olduğunu savunuyordu. Bu sayede ülke içinde istikrarı sağlayarak Sovyet rejiminin devamını sağlamayı

amaçlıyordu. Lenin için bu husus, Sosyalist devrimi ülke dışına ihraç etmekten daha öncelikli bir konuydu (Tanrıverdi, 2023: 1). Bu nedenle Rusya’da iktidar olan Bolşevikler, ilk etapta Çarlık yönetimini eleştirerek ülke içinde kendi iktidarlarını sağlamlaştırmaya çalıştılar. Bolşevikler, her ne kadar Çarlık dönemini eleştirmiş olsalar da esasen, Türkistan’a Çarlık yönetiminden farklı bir şekilde yaklaşmamışlardı. Bolşevikler, Çarlık Rusya’sının Türkistan politikalarını uluslararası alana ve sosyalist ideolojilerine uyarlamak suretiyle hemen hemen aynısını bölgede sistematik olarak devam ettirdiler. İktidar oldukları ilk dönemlerde işçi hakları, emek, özgürlük ve insan hakları temalarını vurgulayan Bolşevikler, bu değerlerle toplumun desteğini alarak iktidarlarını kuvvetlendirmeyi amaçladılar. Bu sayede Türkistan’ın ekonomik kaynaklarını sömürerek bölgeyi kendilerine bağımlı hâle getirmek istediler. Bunu yaparken de Türkistan halklarının kültürel ve ideolojik dönüşümünü sağlayarak bölgede hâkimiyetlerini pekiştirme çalıştılar (Kara, 2021: 81-82). Sovyetlerin bu çalışmaları Gayr-i Rus halkla ise devrimi kendi düşüncelerini kazanmada ve millî benliklerini oluşturmada bir araç olarak görmelerine neden olmuştu (Erşahin, 2018: 708). Sovyetler bu süreçte uyguladıkları “Komünizm” propagandası ile Buharalı Cedidcileri siyasal olarak etkileri altına alarak, onlar üzerinden bölgede siyasi kazanımlar elde ettiler. Hatunoğlu, bu süreci kısaca; *“Hanlıklardaki Yaşlar Hareketi’nin Bolşeviklerin etkisine girmesinde 1917 yılındaki Şubat ve Ekim ihtilallerinin ve sonrasında meydana gelen siyasi olayların önemli payı vardır. Yaşlar hareketinde yer alan aydınların amacı yaşadıkları ülkeyi Sovyetleştirmek olmasa da olayların gelişimi bu ülkelerin birer Sovyet cumhuriyetine dönüşmesine sebep olmuştur.”* (Hatunoğlu, 2017: 319) diye tanımlamıştır.

Bu çalışmamızda; öncelikle Rusların, Buhara Emirliği işgal tarihi ve ekonomik nedenleri ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya’da yaşanan siyasal gelişmelerin Buhara Emirliği siyasal yapısına yansımaları ve Emirliğin işgalinde önemli aktörler olan Buharalı Cedidciler ve Bolşeviklerin bu süreçte oynadığı rol açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

1. RUS İŞGALİNİN TARİHİ GEÇMİŞİ İLE JEOPOLİTİK VE EKONOMİK NEDENLERİ

1. 1. Rus İşgalinin Tarihi Geçmişi

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Buhara Emirliği’nin işgal edilmesiyle Türkistan’ın işgal sürecini tamamlayan Ruslar, Orta Çağ döneminde üç yüz yıl süre ile Türk devleti olan Altın Orda egemenliği altında yaşadılar (Alpargu, 2022: 29). Altın Orda Hanı Seyyit Ahmed, 1472’de Moskova’ya karşı başlattığı seferde daha önce Moskova’ya karşı birlikte hareket etmek için anlaştığı Lehistan kralı Kazimir’den beklenen yardımı

alamaması, bununla beraber Kasım Han soyundan Ruslara hizmet eden Daniyar'ın kuvvetlerinin, Seyyit Ahmed Han'a saldırması ve Altın Orda askerleri arasında sâri bir hastalığın da yayılması, Ahmed Han'ı Moskova'ya karşı herhangi bir başarı elde edemediği için geri çekilmek zorunda bıraktı. Bu başarısız seferden sonra Moskova Knezliği'nin durumu tamamen sağlamlaştı ve Doğu Avrupa'nın en güçlü ve en büyük devletlerinden biri hâline geldi (Kurat, Rusya Tarihi, 1987: 112). XV. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile bölgede serbest kalan Ruslar Moskova Knezliği döneminde millî birliklerini oluşturarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Rusların, Türk topraklarını işgal süreci ise XV. yüzyıl sonlarında Moskova Knezliği'nin, Altın Orda Devleti hâkimiyetinden çıktıktan sonra bağımsızlıklarını ilan etmesi ile başlamıştır (Kurat, 1987: 115-116). Ruslar, 1487 yılında Kazan Hanlığının işgal ettiler, ancak hanlığı tamamen ortadan kaldırmak yerine hanlık yönetimini siyasi nüfuzları altına alarak bölgedeki diğer Türk Devletlerini endişelendirmeden Kazan şehrinden çıktılar. Ancak Kazan ile Moskova arasındaki bölgeden çekilmediler (Tacemen, 1994: 7). Kazan Hanlığı'nın işgalinden beş yıl geçmeden Başkurt ili Moskova'ya bağlandı. Bu gelişmeden sonra Ruslar doğu istikametine doğru yayılım göstererek 30 yıl geçmeden Sibir-Tura Hanlığı'nı istila ettiler (Kurat, 1965: 100). Altın Orda Devleti'nin 1480'de Ruslar tarafından mı yoksa 1502'de Kırım Tatarları tarafından mı yıkıldığı ile ilgili Vászary, hangisi tarafından ortadan kaldırıldığına kesin cevap ermemekle birlikte *“küçük ve büyük ölçekte ehemmiyeti haiz daha başka unsurlar gibi bu hadiselerin her ikisi de Altın Orda'nın inhitatına katkıda bulunmuştur”* (Vászary, 2014: 329) belirtmiştir.

Kamalov, Altın Orda İmparatorluğu'nun, Moskova Knezliği'nin gelişimine yaptığı katkıyı: *“Altın Orda'nın Rusya üzerindeki etkileri siyasi ve dinî alanlarla sınırlı kalmamakta, kendisini devlet teşkilatı ve sosyo-ekonomik alanda da göstermektedir. Han'ı sık sık ziyaret eden Rus knezleri, sarayda uzun süre ikamet ettiklerinden ve kendilerinden sonra knez olacak oğullarını sarayda rehin olarak bıraktıklarından dolayı, Altın Orda'nın idari yapısı, siyasi ve sosyal kurumları hakkında birinci elden bilgi edinme şansına sahiptiler.”* (Kamalov, 2009: 320) diyerek açıklamıştır. Fusun Kara'da, Rusya'nın devletleşme sürecinde Altın Orda İmparatorluğu'nun etkisini, Rus Knezliklerinin, Moğol boyunduruğu altında olduğu devrede, Rus halkını yönetmesi için Altın Orda Hanlarından ferman almaya zorunlu tutulduğunu, bu sayede Rus Knezliklerinin Altın Orda devlet teşkilatlanma sistemi çerçevesinde gelişmelerini sağladıklarını belirtir (Kara, 2021: 19-20). Bu konu ile ilgili Rus tarihçisi N.M. Karamzin'de *“Moskova, ihtişamlığını Hanlara borçludur.”* der. Yine başka bir Rus tarihçisi Kostomarov, *“Hanların knezlere verdikleri yarlıkların, Moskova Knezi'nin kendi ülkesi içerisindeki iktidarı sağlamlaştırmada büyük rol oynadığını”* söyler. Altın Orda Hanları, Rus Knezliklerinin dinlerini serbestçe yaşamalarına müsaade etti. Rus kiliselerini ve din adamlarını vergi ve yükümlülüklerden muaf tuttu ve din adamlarına

hürmet etti. Ancak, Altın Orda Hanlarının Kiliseyi himaye ederek toleranslı davranması, Kilise'nin rahat bir şekilde propaganda yapmasına ve Rus toplumunu tek bir çatı altında birleştirme amacını benimseyerek, Rus Knezliklerinin Moskova çevresinde birleşme sürecine önemli bir rehberlik ve destek sağlamıştır. Bu nedenle, kilisenin etkisi, toplumsal birleşme çabalarına yönlendirici bir faktör olarak ortaya çıkmış ve Rus halkının Moskova'nın etrafında birleşmesine katkıda bulunmuştur (Kamalov, 2008: ii, 36-220). Kamalov: “*Böylece Moskova Rusya'sı Altın Orda idaresinden çıktıktan sonra Kiyev Rusya'sından farklı olarak yayılcılık politikası izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Rusların Moğollar ve Altın Orda'yı örnek aldıklarını ve aynen onlar gibi evrensel bir imparatorluk kurmak istediklerini de söylemek mümkündür. Ruslar uzun bir süre boyunca sadece Altın Orda ve varisleri ile irtibat içinde olduklarından dolayı da diplomasinin kural ve geleneklerini Türk ve Moğollardan öğrenmişlerdir*” (Kamalov, 2008: 300) diyerek, Rusların idari ve içtimai olarak gelişiminin temelinde Türk, Moğol etkisini vurgulamıştır.

Rusya, 1530–1584 yılları arasında ülkede hüküm süren Çar IV. Ivan'ın zamanında topraklarını genişleterek dış politikada saldırgan bir tutum benimsemişti. Çar IV. Ivan, 1552 yılında Kazan Hanlığını ele geçirmişti. Kazan, güneye ve doğuya ulaşımda Rusya için hayati öneme sahipti. Bölge ayrıca tampon bölge özelliği taşıyordu. “*Buranın ele geçirilmesi Rusya için; Ural Dağlarına, Hazar çevresine, Kafkasya'ya, Sibirya ötesine ve Türkistan topraklarına ulaşmak anlamına gelmekteydi.*” Ruslar 1555 yılında Başkurt ve Ural bölgelerini, 1556'da Astrahan Hanlığını işgal ederek sınırlarını Hazar Denizine kadar genişletmiş, 1558–1582 yılları arasında ise Sibirya'yı ele geçirmişlerdi (Kara, 2021: 27). XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Altın Orda'nın mirasçısı olan Kazan, Astrahan ve Sibirya hanlıklarını ele geçiren Ruslar, dikkatlerini Türkistan bölgesine çevirmişlerdir. Bu dönemde Türkistan'da, Buhara ve Hive gibi Özbek hanlıkları ile Kazak Hanlığı hüküm sürüyordu. Orta Asya, Rusya için politik, ekonomik ve askerî açıdan büyük önem arz etmekteydi. Esasen, “*Rusya, XVI. yüzyıldan beri kesin istila planları ile Türkistan'ın kapıları önünde duruyordu.*” (Hayit B., 1975: 43). Esasen Türkistan üzerindeki Rus tehlikesi bazı Türk hükümdarları tarafından daha önce fark edilmişti. Bunlardan Buhara Han'ı II. Abdullah, 1572'de yaklaşan Rus tehlikesi ile ilgili görüşlerini Sibir Hanlığı'na da bildirilmişti (Erşahin, 2018: 65). Ruslar, Kazak bölgelerini kontrol ettikten sonra artık Türkistan Hanlıkları'nın olduğu bölgeye doğru yönelmişti. Bu sırada Türkistan, iktisadi, içtimai ve siyasi olarak zayıf bir durumdaydı. Bu durum adeta Rusların kesin zaferine işaret ediyordu. Türkistan coğrafyasındaki üç hanlık sürekli olarak belirli şehirlerin nüfuz alanları için birbirleriyle mücadele etti. Hanlıklar, kendi aralarındaki mücadelelerle odaklandıkları için yaklaşan Rus tehlikesini fark edemediler. Zaten bu hanlıklar hem ekonomik hem de sosyal açıdan çökmüş durumdaydılar (Hatunoğlu, 2011: 65).

Ruslar, 1577 tarihinde Türkistan'ın kuzey ve kuzey-batısında askerî güçlerini tahkim etmek için Slav ırkından olan Kazakçileri, Rus ordusunun koruması altında Türkistan'a karşı ön karakol görevi yapması için Yayık Nehri'nin sağ tarafına yerleştirildiler. 1602 ve 1604 tarihlerinde Kazakçilerin saldırıları Harezmi ve Hive Hanlıkları tarafından geri püskürtüldü. Ruslara, Sibiryayı işgal etmesinde büyük katkı sağlayan Kazakçiler, Ruslara Türkistan işgalinin de Kazaklarçilerin yardımıyla gerçekleşeceğine inanmalarını sağlamıştı. Rusya, 1597'de Yayık Kazakçilerine nitelikli askerî eğitim vererek bu birlikler marifetiyle XIX yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya'nın işgalinde Rusya adını önemli hizmetlerde bulundular. 1808'de Sibirya Kazakçileri de Yayık Kazakçileri gibi özel bir eğitime tabi tutulması ile Rusya lehine büyük yararlar sağladılar. Bu gelişmeler neticesinde Rusya adım adım Türkistan'a doğru ilerlemeye başladı (Hayit B., 1975: 42-43). Bu politika, Rusların Türkistan'daki hanlıkları kontrol altına almasını ve bölgedeki ticaret ilişkilerini pekiştirmesini sağlamıştır. Türkistan'ın ele geçirilmesi, Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğini sağlamanın yanı sıra ticaretin artırılması ve ekonomik güçlenmenin bir yolu olarak da görülmüştür. Bu nedenle, XVII. yüzyılın başında Ruslar bölgede askerî faaliyetlere başlamışlardır. Ruslar, Sibirya'daki ilhak ve Kırım ile mücadele sürecinde olduğu gibi Türkistan siyasetinde de Kazakçi birliklerini "keşif" kolu olarak kullanmışlardır (Kamalov, 2011: 14).

XVI. yüzyıldan itibaren Türkistan üzerinden Hindistan'a ulaşmaya çalışan Rusya XVIII. yüzyılın başına kadar bu emelleri için bir bölgede askerî faaliyette bulunmadılar. Ancak XVIII. yüzyılın başlarında Rus Çar'ı I. Petro, Türkistan'ın istilasına yönelik bölgeyi tanıma ve doğal zenginlikleri hakkında bilgi edinmek için Türkistan'a askerî keşif kolları gönderilmeye başlar (Hayit B., 1975: 45-46). Türkistan'ın işgali için ilk defa proje yapan kişi I. Petro olmuştur (Castagne, 2015: 64). Ruslar bu askerî keşif kolları sayesinde Türkistan iç kısımlarını tanıma fırsatı buldular. Ayrıca, Türkistan bölgesi bulunduğu coğrafi konum nedeniyle İran, Afganistan, Hindistan ve Çin'e ulaşım ve ticaret için kritik öneme sahipti. Çar I. Petro için mühim bir bölge olan Hindistan ile ticareti geliştirme hedefi Türkistan bölgesinden geçiş ile mümkündü. Bu sebeple 1715 yılında göçebe halde Balkaş Gölü kıyısında yaşayan Kırgızlar, Ruslar tarafından orada yapılan kale inşasına müteakip beş yıl içinde boyunduruk altına alındılar. Ancak, sonrasında Rus askerlerinin dağılmasından yararlanan Hive Hanı, Rus askerî varlığını Hive'den uzak tutmayı başarmıştı. Bu nedenle, Çar I. Petro döneminde Rusya diğer bölgelerde yayılmayı başarmış olmasına rağmen, Türkistan toprakları bakımından elde tutulur bir başarı kazanamamıştı (Kara, 2021: 23, 31-32). Çar I. Petro Türkistan'ı ele geçirmek için 1715 ve 1717 tarihlerinde iki ayrı sefer düzenler, her iki seferde Türk güçleri tarafından geri püskürtüldü. (Castagne, 2015: 64-65). Rusya, 1717 mağlubiyetinden sonra 1839 ve 1854 yıllarında

tekrar Hive'ye saldırırlar fakat bu savaşlardan istedikleri sonuçları elde edemediler (Hayit B., 1975: 48-49).

XVIII. yüzyıldan itibaren Türkistan'a Hive üzerinden giriş yapamayan Rusya, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Türkistan'a giriş için Kazak bozkırlarını kullanmayı denemiştir. Kazak bozkırları Türkistan'a açılan kapı konumunda olması nedeniyle Rusya için önemli bir yere sahipti. 1848 yılında Rusya'nın Kazak bozkırlarına hâkim olmaya başlamasıyla Ruslar için Türkistan'ın işgali yolu da açılmış oldu (Roux, 2008: 429). Rusya, Hokand hanlığı işgaline başlamadan önce; *“Orenburg ve Sibiry Hattı'nda 141'den fazla kaleye sahipti. 1855 yılında Orenburg Hattı'nda, hepsi Türkistan'a karşı yönelmiş, 10 süvari alayı ve 1867'de 12 Süvari alayı, 9 topçu taburu ve 6 kazakçık alayı bulunmaktaydı.* (Hayit B., 1975: 51). Rusların Orenburg ve Sibiry Hattına yaptığı kale ve askerî yığınaklar işgalin ağırlık merkezinin Kazak Bozkırları olduğunu göstermektedir.

XIX. yüzyılda Rusya'nın, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgeleri üzerinde beliren Çarlık Rusya tehdidi, İngilizlerin Türkistan Hanlıkları ile ilişki geliştirerek, Rus sorununu Türkistan bölgesinde durdurmaya yöneltmişti. İngilizlerin bölge üzerinde siyasi faaliyetlerini fark eden Çarlık Rusya yönetimi hızlı bir şekilde pozisyon alarak Türkistan işgalini devlet politikası hâline getirdi. Bu dönemde Türkistan'ın işgali üzerine planları hazırlayan ve uygulayan kişilerin başında ise Rus Prens Aleksandr İvanoviç Baryatinsky bulunmaktaydı. Baryatinsky, Türklerden ve İngilizlerden nefret ettiğini dile getiren ve her zaman Rusya'nın, Türkistan'ı işgal etmesi gerektiği fikrinin önde gelen savunucularından birisiydi (Saray, 1997: 87). Prens Baryatinsky, Çar Naibi-Kafkasya Orduları Başkomutanı olduğu yıllarda (1857–1864), Çar II. Aleksandr'a (1855–1881) Türkistan'ın işgalinin gerekli olduğunu ifade etmiştir (Çapraz, 2011: 58). Baryatinsky, Türkistan'ın önemini fark edip bunun devlet politikası hâline getirilmesinde büyük gayretleri olan Rus devlet adamıdır. Türkistan jeopolitik ve jeostratejik önemi nedeniyle uzun yıllar boyunca Rusların ilgisini üzerine çekmiştir. Türkistan'ın bu özelliği, Çarlık ve Sovyetler döneminde bölgenin işgalinin Rus Devlet politikası hâline getirilmesine neden oldu. Türkistan, coğrafi konumu ve sahip olduğu zengin doğal kaynakları nedeniyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Çarlık Rusya ve İngiltere'nin emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için mücadele ettikleri “Büyük Oyun”un bir sonucu olarak, Ruslar, Türkistan'ı siyasi, kültürel, stratejik ve ekonomik nedenlerle işgal etmişlerdir (Erşahin, 1999: 213). İngiltere ve Rusya arasında yaşanan rekabetin sebepleri, “İşgalin Jeopolitik Nedenleri” başlıklı bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak Türkistan Hanlıkları XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya tarafından istila edilmişti. Güney Türkistan'da bulunan Hokand, Buhara ve Hive

hanlıkları kuzeyde Aral Gölü, batıda ise Hazar Denizi sahilleri üzerinden Rusya tehdidi altında bulunmaktaydı. Rusya'nın, 1852 yılında Sirderya üzerinden Hokand Hanlığına saldırması ile başlamıştır. Buhara Emirliği–1868, Hokand Hanlığı–1873 yine Hive Hanlığı da 1873 tarihinde Ruslara mağlup olarak Rus hâkimiyeti altına girmişlerdi (Castagne, 2015: 68-69). Ruslar tarafından 1873 ve 1876 tarihleri arasında işgal edilmelerine rağmen, Buhâra ve Hokand Hanlıkları, Çarlık döneminde içişlerindeki muhtariyet statüsünü muhafaza etmişti. Bu Türkistan Hanlıkları, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası 1920'de “Buhâra ve Hîve Sovyet Halk Cumhuriyetleri” olarak ilan edilmişlerdi (Yalçınkaya, 1994: 8).

1. 2. Jeopolitik Nedenleri

Rusya'nın diğer sömürgeci devletlerle kıtalar arası rekabet edecek askerî ve ticari deniz gücü yoktu. Çünkü sıcak denizlere kıyısı olmadığından karalar üzerinden yayılmaya mecburdu. Dolayısıyla çağın gerisinde olan Türkistan hanlıkları yönünde genişlemek askerî ve idari açıdan kolay olacaktı. Çarlık Rusya'nın, XIX. yüzyılda Türk Hanlıkları üzerinde yürüttüğü askerî, siyasi ve ekonomik faaliyetler sayesinde bölge üzerinde hâkimiyetlerini inşa ederek, bölgenin kalıcı işgali için uygun askerî, idari ve siyasi zemini hazırladılar. Abdullah Recep Baysun'un, Rusların Türkistan'a sirayet etmesinin tarihî sürecini “*Karalara yayılmak emeliyle gelişti. 1730 yılında Türkistan'a yönelik saldırma ve kaplama siyaseti Orenburg tarafından başlayarak 1853'te Hokand Hanlığını yıktıktan sonra Buhara Hanlığının sınırlarına dayandı.*” diyerek açıklar (Baysun, 1943: 6). Dolayısıyla Buhara Emirliği ile ilgilenen ve burası üzerinde yayılmacı politikalar yürüten emperyalist ülkelerin başında Rusya gelmekteydi. Rusya'nın bu ilgisinin altında yatan temel sebeplerin ilki Buhara Emirliği üzerinden İran, Afganistan ve Hindistan gibi ülkeler ile ticaret yaparak buraların pazarlarına hâkim olma emeliydi. İkinci nedeni ise Buhara Emirliği'nin sahip olduğu, tarıma uygun iklimi ve verimli toprakları ile birlikte kıymetli yer altı ve yer üstü zenginlikleridir (Doğan ve Erdoğan, 2018: 7). Ayrıca Rusya, 18. yüzyılda yayılma politikası gereği siyasi iç karışıklıklar yaşayan Türkistan devletleri üzerine odaklanmış, bu dönemde Buhara ve Hive Hanlığı üzerindeki ticari hacmi en yüksek rakamlara ulaşmıştır (Orunbayev, 2020: 29).

XIX. yüzyıl Türkistan coğrafyasının en yoğun ve karmaşık dönemi olduğu gibi aynı zamanda İngiltere'nin ve Çarlık Rusya'nın rekabet sahası olduğu yüzyılda olmuştur. Bu dönemde Çarlık Rusya ve İngiltere yeni pazarlar ve hâkimiyet alanları kazanmak için Türkistan üzerinde siyasi rekabete giriştiler (Koç ve Eren, 2018: 156). XIX. Yüzyılda Türkistan üzerine Rusya ve İngiltere arasında yaşanan, aynı zamanda çatışma alanını ve süreci de tanımlayan bu rekabete “Büyük Oyun” adı verilmiştir. Bu iki büyük devlet arasında yaşanan “*Bu söylem genellikle Rus genişlemesi ve bölgede*

Rus tehdidi algısına karşı İngiltere ve Rusya arasında karşılıklı yapılan hamleleri anlatmaktadır. Gerçekten, Büyük Oyunun çok daha büyük bir açıklaması vardır. Bu Rusya'nın hırsının Türkistan ile sınırlı kalmayacağı yönündeki bir algıyı ve Afganistan, İran ve Hindistan'ı da içine alan geniş bir coğrafyada gerçekleşen bir çatışma alanını kapsamaktadır." Ayrıca İngilizlerin Güney Asya ve daha sonra Türkistan siyasetini belirleyen unsurları ve korkuları içerisinde barındırmaktadır" (Özcan ve Özalp, 2017: 369). İngiltere'nin 1600'lü yıllarda Hindistan'da kurduğu "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi" ile bölgede başlayan faaliyetleri, XVIII. yüzyıla gelindiğinde Türkistan'a kadar ulaşmıştı. İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerinin temelinde ise öncelikle emperyalist yayılma ve ticari gayeler yatmaktaydı. Ancak Rusya'nın, İngiltere'nin zenginliği nedeniyle büyük önem verdiği sömürgesi Hindistan üzerinde 1829'da belirmeye başlayan ilgisi, İngiliz çıkarları için tehdit oluşturmaya başlaması üzerine İngilizler bölgenin Rusya tarafından olası saldırısına karşı Hindistan'a sınır Türkistan hanlıkları ve ülkelerinin etnik yapısı, arazi ve haritalandırılması için kapsamlı çalışma yaptırırılar (Özcan ve Özalp, 2017: 369-370, 377).

İngilizler, Hindistan'da bulunan çıkarlarını korumak ve Rusya'nın Türkistan'a nüfuzunu önlemeye çalışırken, Rusya'da ise İngilizlerin kendilerinden önce Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarına nüfuz etmesinden ve Türkistan'da ticari ve siyasi çıkarlar elde edebilecekleri düşüncesi oluşmuştu. Rusya bu gerekçe ile Türkistan'ın işgaline hız vermişti. Hayit, bu hususu "*Rus istila hırsının gerekçesi*" olarak ifade etmiştir. Rusya'nın, Türkistan ve Hindistan üzerindeki emellerini 1867 yılında Çar II. Alexandre, "*Bizim doğuya ilerlememiz, sadece Sir Derya'ya kadar bir yayılma olmayıp İran ve Hindistan'a kadar uzanacaktır; şimdiye kadar fethetmiş olduğumuz bölgelerdeki yerimizi güçlendirene kadar Hokand, Hive ve Buhara Hanlıklarıyla hiçbir anlaşma yapılmamalı, ayrıca Buhara Emirliğine denetimimiz altına girmesi için baskı yapılmalıdır.*" (Hayit B., 1975: 71-72) sözleri ise Rusya'nın Türkistan ve diğer bölgeler üzerindeki emellerini açıkça ortaya koymaktadır. Rusya'nın Türkistan ve İngiliz sömürgesi olan Hindistan üzerindeki emelleri, İngiltere'nin ise sömürgesi Hindistan'ı koruma ve Türkistan'a uzanma gayesi; bölgede her iki devleti de birbirine karşı siyasi ve askerî hamleler yapmaya ittiği görülmektedir.

Rusya, Hindistan'a ulaşmada en büyük rakibi İngiltere'nin bölgedeki varlığı nedeniyle, Buhara Emirliği ile yakınlaşma çabasına girmişti. Emir Nasrullah Han dönemi diplomatik ilişkilerin ve rekabetin yoğunlaştığı dönem olmuştur. İngiltere, Hindistan'ı işgal ettikten sonra Afganistan işgaline başlamış ve Türkistan sınırlarına dayanmıştı. İngilizler, 1838 yılında Buhara Emirliği ile siyasi temas kurmuş, bölgeye gelen İngiliz Elçisi Stodhard aracılığı ile Buhara Emirlinin, İngiltere'nin Afganistan'da yürüttüğü faaliyetlerden endişe duymalarına gerek olmadığını Buhara'nın korunacağını, İngiltere'nin Emirlik ile dostluk geliştirmek istediğini belirtmişti (Hatunoğlu, 2011: 46).

Ancak, İngiltere'nin İran'ı kaybetmesi sonrasında Afganistan'a duyduğu güvenlik endişesi nedeniyle Kabil'i kontrol altında tutma çabası neticesinde şehirde gerçekleşen büyük katliam, Buhara Emiri Nasrullah'ı ciddi şekilde endişelendirmiş ve onun Rusya'ya yaklaşmasına sebep olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin tam yetkili bir temsilci göndermemesi ve garantörlük sağlamaması, Buhara Emirini İngiltere'den uzaklaştırmış ve açık bir şekilde Rus yanlısı bir siyaset benimsemesine neden olmuştur (Çelik, 2009: 206). Emir Nasrullah İngiliz Subay Stodhard'ı hapse attırmıştı. Bunun üzerine bir başka İngiliz Subayı A. Conolly Buhara'ya gelerek Emîr'i, Stodhard'ı serbest bırakmak için ikna etmeye çalışmış ancak kendisi de hapse atılmıştı. Emîr Nasrullah, İngilizler'den dostane hisler içeren bir mektup istemiş, ancak bu talebi karşılanmayınca Conolly ve Stodhard'ı 1842'de idam ettirmiştir (Hatunoğlu, 2010: 29). İngilizlerin bu girişimlerine Emir Nasrullah'ın şüphe ile yaklaşması, sonrasında iki taraf arasında ilişkilerin husumete dönüşmesi ise sonuçlanmıştır (Koç ve Eren, 2018: 156).

Bölge üzerinde yoğunlaşan Rus-İngiliz rekabeti nedeniyle Ruslar, İngilizlerden önce davranarak birçok bilim insanını, elçiyi, askeri, seyyahı ve tüccarı Türkistan'a gönderdi. Bunların görevi bölge hakkında geniş malumatlar edinerek işgalin ön raporunu hazırlamaktı. Ruslar, Türkistan hakkında yaptıkları ayrıntılı çalışmalar sonucunda bölgenin coğrafi, etnik, demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ile ilgili önemli malumatlar edindiler. Ruslar, bölgeye gönderdikleri kişileri, kendisini yetiştirmiş, ordu veya devlet terbiyesi görmüş, zeki ve çalışkan kimseler arasından seçmiştir. Türkistan'a gönderilen ilk Rus devlet görevlisi Anthony Jenkinson ile başlayan bu süreç; İvan Dniloviç Hovlov: Gorohov ve tüccar Onisim Gribov ile devam eder. Boris ve Semen Pazuhin kardeşler, İtalyan Florio Beneveni, Philipp Sergeeviç Efremov ve Mendiya Bekçurin Ruslar tarafından Buhara'ya gönderilen elçiler ve seyyahlar arasındadır. Türkistan'a gönderilen bu kişiler çarın kendilerine verdiği görev ile birlikte ayrıca bölgede buldukları süre boyunca gördüklerini raporlarına ekliyordu (Kara, 2021: 37). Ruslar, bölgeye gönderdikleri bu kişiler marifetiyle hazırlattıkları raporlar doğrultusunda, Türkistan işgalinin stratejik plan ve politikalarını oluşturdular.

Rusya'nın XVIII. yüzyılda I. Petro tarafından Türkistan üzerinden İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'a ulaşma arzusu, XIX. yüzyılda Rusya ve İngiltere için Türkistan üzerinde hâkimiyet mücadelesine dönüşmüştür. Ancak bu mücadelede karşılıklı silahlı çatışma meydana gelmemiştir. Bu iki güç arasında mücadele daha çok diplomatik kanallar üzerinden yapılmıştır. İngiliz diplomatların, Rusya'nın Türkistan Hanlıkları üzerinde nüfuzunu artırma çalışmalarına karşı yaptıkları girişimler, Rusya tarafından akamete uğratılması, XIX. yüzyılda İngilizlerin mücadelede Rusya'nın geride kalmasına neden olmuştur. 1869'un başlarında, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Klarendon, Rusya'nın Londra Büyükelçisi Baron Brunov'a Orta Asya'da iki güç arasında bir tampon bölge oluşturma teklifinde bulundu. İngilizler, bu tampon bölgeyi Oksus Nehri (Amu

Derya) olarak önerdiler, ancak Ruslar henüz bu nehre ulaşmamışlardı. 7 Mart 1869'da Rus Dışışleri Bakanı Gorçaçov, Afganistan'ın sınırlayıcı bir bölge olarak kabul edilmesini teklif etti. Eylül 1869'da her iki ülkenin Dışışleri Bakanları, Heidelberg'de toplandı ancak tampon bölge konusunda anlaşmaya varamadılar. Bu müzakereler 1873'e kadar devam etti. Sonrasında İngilizler, Afganistan'ı tampon bölge olarak kabul etme konusunda adım adım Rusların teklifini benimseyerek Oksus Nehri hattı fikrinden vazgeçtiler. Rusların başarılı diplomasi sayesinde Afganistan tampon bölge olarak kabul edilmişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın, bölgeyi ele geçirmek için İngiltere'den daha aktif politikalar izlemesi sonucunda Türkistan Rusya'nın boyunduruğu altına girmişti (Hayit B., 1975: 118-121). İngiltere ve Rus Çarlığı arasındaki rekabet, Rus Çarlığı'nın güneyden gelebilecek saldırılara açık olma korkusunu artırdı. Çarlık, bu tehlikeye karşı tedbirli bir yaklaşım benimsedi ve bu endişeyi, devamı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) de miras bıraktı (Kıllıoğlu, 2022: 261).

XIX. yüzyılda Rus ve İngiliz tarafları arasında Türkistan devletleri ve Türkistan hanlıkları üzerinde beliren rekabet “Büyük Oyun” XX. yüzyılın başlarında geldiğinde 1904–1905 yılları arasında yaşanan Rus-Japon savaşında Rusya'nın Japonya karşısında ağır mağlubiyet, 1907'de Rusya-İngiltere arasında imzalanan anlaşma ve I. Dünya Savaşında her iki devletin de Almaya karşısında müttefik olarak hareket etmesi ile hemen hemen durma noktasına gelmişti. (Özcan ve Özalp, 2017: 371). Ancak iki devlet arasında bu sakin durum Sovyetlerin Rusya'da iktidar olması ile bölge üzerindeki rekabetin yeniden canlanmasına neden olmuştu. Hayit, bu konuyu şu şekilde belirtmiştir:

“Moskova'daki Sovyet Rusya idarecilerinin asıl hedefleri, Buhara topraklarına komünist rejimini getirmektir. Ancak 1920 yılına kadar emellerini gerçekleştirerek Buhara Emirliği'ne barışçı yollardan Sovyet rejimini getirememişlerdir. Kızıl Ordu bu dönem zarfında Türkistan'ın başka bölgelerinde patlak veren millî mücadele hareketlerini bastırmakla meşguldür. Bilindiği gibi Sovyet askerî kataları, 1919 yılına kadar bolşevizm karşıtı beyaz muhafızları mağlup etmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak Türkistan millî mücadelesini bastırabilecek güce sahip değillerdir. Buna rağmen Sovyet idaresi, Afganistan'ın yanı sıra Buhara'nın da Türkistan'da Rusya'ya rakip güç olarak ortaya çıkabileceği endişesini taşıyordu. Onlara göre, bağımsız bir İslâmî devletin mevcudiyeti Türkistan'daki Sovyet karşıtı güçleri en azından manen cesaretlendirecektir. Sovyet ordusunun diğer bir korkusu ise, İngilizler'in Buhara'yı üs olarak kullanarak Sovyet Rusya'ya karşı fiili bir savaş açmasıydı. Emirlik İngiliz askerî birliklerinin Yukarı Hazar bölgesine

sefer düzenlemesinde tarafsız davranmıştı. Sovyetler, Buhara Emirliğini bir yandan tahriklerle ve diğer yandan politik yollarla Sovyetleştirmek istiyordu.” (Hayit B., 1997: 140).

Bölge XIX. yüzyılda çoğunlukla ekonomik nedenlerle ön plana çıkarken, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya’da yaşanan Sovyet Devrimi nedeniyle ideolojik yayılım sahası olarak da önem kazandığı görülmektedir. Bu hususta Türkistan Cephesi Sovyet başkumandanının, 10 Ekim 1920 tarihinde aşağıdaki içerikte bir yayınladığı emirname bizim için aydınlatıcı olacaktır. Emirnamede, “*Pamir birliğindeki yoldaşlarım! Sovyet Cumhuriyeti sizi dostumuz Afganistan ve Hindistan sınırlarındaki Pamir noktasında nöbet tutmanız için göndermiştir. Dünyanın çatısı olarak adlandırılan Pamir’in yüksek dağları, devrimci Rusya’yı İngilizler tarafından baskı altında tutulan 300 milyon Hint halkından ayırmaktadır. Sizler, Kızıl Ordunun kurtarıcı bayrağını, bu dünyanın çatısında bir mesaj olarak dalgalandıracaksınız. İngiliz zalimlerine karşı savaşan Hindistan halkına dostane yardımın uzakta olmadığını hissettirin!*” diye seslenmiştir, Hayit, bu emirnamenin Sovyetlerin, Sosyalist Rejimi Hindistan ve Afganistan’ı kurtarma bahanesiyle Hindistan istikametine daha fazla ilerleme arzusunda olduklarını açıkça ortaya koyduğunu, ancak Türkistan direnişinin Sovyet Rusya’nın komünist devrimini silah zoruyla Afganistan ve Hindistan’a ihraç etme eğiliminden vazgeçtiğini belirtmiştir (Hayit B., 1997: 171).

Ayrıca, Rusya demografik sorunlarını da Türkistan üzerinden çözmek istemişti. Bunun için Türkistan’da işgal ettikleri verimli toprakları devlet mülkiyetine geçirdikten sonra Orta Rusya ve Ukrayna bölgelerinden getirdikleri köylülere vererek bölgenin demografik yapısını sistematik olarak değiştiriyorlardı. Böylece hem kendi topraklarındaki demografik sorunları çözmeyi hem de bölgede işgali kalıcı kılmış oluyorlardı. Ruslar, uyguladıkları bu kolonizasyon politikasının benzerini Hindistan’da İngiltere’nin de uyguladığını iddia etseler de İngiltere’den Hindistan’a yerleşenlerin sayısı çok fazla olmadığı gibi yerleşenler genel olarak bölgede askerî ve idari görevlerde çalıştırılmak üzere geçici olarak yerleşmişlerdir. Fakat Rusya, bölgeye kolonizasyon politikalarını uyarınca Gayr-i Rus nüfus iskân ediyordu (Kara, 2021: 23, 44, 56-57). Rusya bilhassa XIX. yüzyılda yürüttüğü sistemli askerî ve idari siyaset sayesinde Türkistan’da kalıcı olmayı başarmıştır. Bu maksatla bölgede kaleler yapmış, Rus nüfusu iskân etmiş, hanlığa tabi olmak istemeyenleri himaye etmiştir. Bunun yanında bölgede yerel yönetimle Rus yönetiminin iç içe olduğu bir idari yapı kurması da işgalin kalıcı olmasında etkili olmuştur (Çapraz, 2011: 75). Ruslar da Batılı diğer emperyalist güçleri gibi etkisi altına aldıkları Türkistan’da sömürge ve askerî politikalar üreterek bölgeyi hâkimiyetleri altına almaya çalıştılar. Rusya’nın gerek Çarlık gerek Sovyet dönemi olsun Türkistan’ı işgal amacının temelinde ise emperyalist amaçlar her zaman ön plana çıkmaktadır. Türkistan bölgesi, jeopolitik konumu ve zengin doğal

kaynakları nedeniyle Ruslar için her zaman siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan önem arz etmiştir (Hatunoğlu, 2011: 85).

Rus tarihçilerine göre, Rusların Türkistan topraklarında yayılcı siyasetinin altında aynı zamanda teolojik nedenler de bulunmaktadır. Ruslar işgal ettikleri bölgelerde kalıcı olmak için planlı bir şekilde Rusya ve Ukrayna bölgelerinden getirdikleri Ortodoks Hristiyan Rus nüfusu yeni ele geçirdiği bölgelere yerleştiriyorlardı. Türkistan'ı işgal eden Ruslar kendilerinin; "Tanrı tarafından Avrupa'yı ve Hristiyanlığı barbar Asyalılar karşısında korumakla ve Vahşi Asyalıları Medenileştirmekle" görevli olduklarına inanıyorlardı. Bu yaklaşım işgalin yalnız sömürge amaçlı olmayıp aynı zamanda teolojik nedenlerinin de olduğunu göstermektedir. Erşahin'in, aktardığına göre, Barthold, Rusların iddia ettiğinin aksine işgal döneminde Türkistanlıların medeni bir durumda olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir; "*Ruslar, Türk yurtlarını işgal ettiklerinde barbarlık değil bilakis medeniyetle karşılaşmışlardı*" (Erşahin, 2018: 65). Bu dönemde Türkistan bölgesi, sosyal ve içtimai olarak geri düşmüş olsa da Orta Çağ'da İslam Medeniyeti 'nin beşığı olarak önemli bir role sahipti.

1. 3. Ekonomik Nedenler

XVIII. yüzyılda sanayi devrimi sonrası dünya geneli pamuk üretiminin önem kazanması, Türkistan bölgesinin ise pamuk üretimine uygun geniş tarım arazilerine sahip olması, Çarlık Rusya'nın bölgede yayılmasını hızlandıran ekonomik gerekçelerden olmuştur. Bu dönemde büyük değer kazanan pamuk ekiminin, dünyada en büyük pamuk üreticisi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşanan iç savaş (1860-1864) nedeniyle Asya'da bulunan pamuk tarlaları büyük önem kazandı. Çünkü ABD iç savaş sırasında Avrupalı tüccarlar bu bölgeden pamuk alamadı ve pamuğun yetiştiği bir diğer bölge olan Türkistan'a ilgi artmasına neden oldu. Aynı dönemde, Rus Moskovalı tüccarlar da Avrupalı tüccarlarla benzer sıkıntı nedeniyle özellikle Buhara bölgesinde araştırma yapılması için Maliye Bakanı'ndan yardım istediler (Çapraz, 2011: 58). Buhara Emirliği toprakları beyaz altın olarak adlandırılan pamuk ekimine uygun önemli tarım arazilerine sahipti. Özellikle sanayi devrimi sonrası endüstriyel pamuk ekimi ülkeler arası ticarete önemli yer edinmişti. Taşkent'in 1866 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesi, Rusya'nın Türkistan Hanlıkları ve Çin Türkistan'ı¹ ile olan ticaretini artırırken, Buhara gibi potansiyel ham pamuk ve ipek kaynaklarına sahip bölgelere yaklaşmasına neden oldu. 1860'lı yıllarda dünyadaki pamuk fiyatlarının

¹ İngiliz Hindistan'ı, İngiliz Afrikası, ABD Irak'ı, İsrail Filistin'i, Rus Türkistan'ı diye bir yer olmadığı gibi Çin Türkistan'ı diye de bir yer yoktur. Çin işgali altındaki Türkistan toprakları vardır. Çin Seddi'nden de anlaşılacağı üzere Çin bu seddin güneyinde bulunmaktadır. Kaldı ki 1866 yılında orada Çin yoktu, Kaşgar Hanlığı vardı. Bu hanlık daha sonra Osmanlı Devleti'ne tabi oldu. Osmanlı'ya tabi iken 1877'de Çin tarafından işgal edildi. Kısaca bölgenin adı Çin Türkistan'ı değil, Doğu Türkistan'dır.

yükselmesi, Rusya için Türkistan pamuğunun öneminin artmasına neden oldu. 1873 yılında Hive Hanlığının Rusya'nın hamiliği altına girmesi 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın işgali Rusya'yı Buhara Emirliği'ne ve İngiliz sömürgesi Hindistan'a yakınlaşmasını sağlamıştı (Erdoğan, 2020: 25).

İşgalin diğer bir bahanesi de sınırlardaki asayiş meselesi idi. Rusya Türkistan'da işgal ettiği bölgelere Türklerin geçişlerini ve saldırılarını sınır ihlali sayarak kaçak geçişleri önleme bahanesi ile Türkistan içlerinde yeni yerler işgal etti. Buralara kaleler kurarak da kalıcı oldu. (Çapraz, 2011: 58).

Harita 1: Türkistan Hanlıkları Haritası²

2. 1917'DE RUSYA'DA YAŞANAN ŞUBAT VE EKİM DEVRİMLERİ VE BOLŞEVİKLERİN İKTİDAR OLUŞU

1904-1905 Rus-Japon Savaşı nedeniyle Rusya'da grevler arttı; hükümet, bu gösterileri sakinleştirmek için Gapon adlı bir papazı görevlendirmişti. Bu papaz, "Petersburg Fabrikaları İşçi Derneği"ni kurarak dernek üyelerine monarşinin yetenekleriyle ilgili konferanslar, konserler ve temsiller organize etmişti. Ancak 8 Ocak 1905'te Petersburg'daki bir lokomotif fabrikasında 4 işçinin işten çıkarılmasıyla başlayan işçi protestoları, 9-22 Ocak 1905 Pazar günü işçilerin "amelelerin" Çar'ın sarayına yürümesiyle iyice tırmandı. Polisin müdahalesi sonucunda birçok göstericinin öldürmesi "Kanlı Pazar" olarak adlandırılan olaylar neticesinde tüm Rusya genelinde protestoların ve grevlerin başlamasına yol açtı. (Kurat, 1987: 380-381). Ülke geneline yayılan olaylar neticesinde Çarlık hükümeti, Rus Devrimlerinin hazırlık aşaması olan meşrutiyeti ilan etmişti. Sander, Rus Devrimlerin iki aşamalı olduğunu belirterek bunun ilk aşamasının ülkedeki tüm muhalif grupların katıldığı Şubat Devrimi ile Çarlık yönetimine son verilerek yerine liberal düşüncelerin savunucusu Prens Lvov'un başkanlığında oluşturulan geçici bir koalisyon hükümetinin kurulması, ikinci aşamasını

² Hive Hanlığı 1512-1920 (2018). *Türk Bilimi*. 30 Temmuz 2023 tarihinde www.turkbilimi.com/hive-hanligi1512-1920/ adresinden erişildi.

ise Şubat Devrimi sonucu Çarlık Rejimi yerine kurulan Geçici Demokratik İhtilal hükümetinin muhalif Bolşevikler tarafından Ekim Devrimi “Bolşevik Devrim) ile yıkılması sonucu Sosyalist Bolşeviklerin ülkede iktidar gelmeleri (Sander, 2003: 390) olarak tanımlamıştır.

1917 Şubat Devrimi sonrası Rusya’da Sosyalist Bolşevikler ile Batı yanlısı politikalar benimseyen Geçici Demokratik Hükümet arasında kıyasıya siyasal bir mücadele başladı. Her iki siyasi kanatta halkın ve ülkedeki gayr-i Rus milletlerin desteğini almaya çalışıyordu. Ancak; Bolşevikler, Rus Proleterlerin ve gayr-i Rus milletlerin desteğini kazanmak için tüm siyasal argümanları kullanmaktan çekinmiyordu. Bolşevikler, yoksul halka toprak reformunu, siyasal haklar, hürriyet gibi vaatlerde bulunarak halkın desteğini almaya çalışıyordu. Geçici Demokratik Hükümet ise yoksul Rus halkının ve gayr-i Rus milletlerin ilgisini çekecek siyasal söylemler üretmekten uzak çalışma yürütüyordu. Buna örnek olarak; Şubat Devrimi sonrası Rus Liberallerin kurduğu Anayasal Demokrat Partisi (KADET), Rusya’nın milletlere bölünebileceği federal bir yapıdansa, Polonya’nın dâhil olmadığı, ancak diğer bölgeleri içine alan merkezîyetçi, kendi özyönetim ve eğitim sistemlerinin olduğu tek bir Rusya’yı savunuyordu (Andican, 2003: 31). Ayrıca, Geçici Demokratik Hükümetin Çarlık döneminde işgal edilen Polonya hariç diğer bölgelere bağımsızlık veya muhtariyet verilmesi gibi gündemi yoktu. Gayr-i Rus milletler için bu siyasal söylemler Çarlık döneminden farklı bir durum içermiyordu. Bu siyasi yaklaşım ülkede yaşayan gayr-i Rus milletlerin Geçici Demokratik Hükümete uzak durmalarına neden oldu. Yine Geçici Demokratik Hükümetin, Bolşevikler karşısında izledikleri başarısız siyasal faaliyetlerine en güzel örnek olarak Geçici Demokratik Hükümetin Başkanı Kerenskiy’in Şubat Devrimin ilk günlerinde açıkladığı kapitalist çözümü olan “*zafere kadar savaş*” (Hayit B., 1997: 171) sözleri verilebilir. Şubat Devrimi sonrası son Rus Çarı II. Nikola’yı tahttan indirilirken, iktidarı ele geçiren Geçici Hükümet halkın beklentilerin aksine hareket ederek “I. Dünya Savaşına devam etme” kararı aldı. Bu karar uyarınca Rus-Alman cephesinde savaş yeniden başladı (Tanrıverdi, 2023: 1). Bu nedenle Kerenskiy ‘in sözleri uzun yıllar devam eden savaşlar ve ekonomik sıkıntılardan dolayı yorgun düşen Rus halkında beklenen ilgiyi görmedi.

Diğer tarafta ise; 1903’te ikiye ayrılan Sosyalist, Menşevik ve Bolşevik Partiler, siyasal otonominin sonucu olan federalizme de, birleşik bir yapı içinde oluşturulacak kültürel bir otonomiye de karşı çıkıyorlardı. Bolşevikler, milliyetçiliği kapitalizmin bir kanıtı olarak görmelerinden dolayı Sosyalizmin çıkarlarına tehdit olarak algıladıkları merkezî kültürel otonomiye de karşı çıktılar. Bu nedenle Müslüman-Türk yönetici ve aydınları, Bolşeviklerin bu söylemlerinden vazgeçtikleri 1917 Ekim Devrimine kadar Bolşevik Partisine karşı mesafeli bir tutum sergilediler (Andican, 2003: 31-32). Ancak, Bolşeviklerin Ekim Devrimi ile Rusya’da iktidarı ele geçirmesi sonrasında Rus iç

savaşının da etkisiyle gayr-i Rus milletlere yönelik dilerlerse kendi devletlerini kurabileceklerine dair vaatlerde bulundular. Bolşevikler, halkın sosyal, ekonomik ve demokratik beklentilerine göre geliştirdiği başarılı politik söylemler sayesinde siyasal rakiplerinin önüne geçtiler. Bolşevikler, bir taraftan Rus halkına yönelik toprak reformu ve ekonomik eşitlik vaatleri ile halkın desteğini alırken, diğer taraftan Çarlık döneminde Rus hâkimiyeti altına alınan 53 farkı millete yönelik “*Ulusların kendi kaderini belirleme*” propagandası ile bu milletlerin desteklerini almaya çalıştılar (Hayit B., 1997: 171). Bolşevikler, 1917 tarihinde Rusya hâkimiyeti altında bulunan, Litvanya, Letonya, Estonya, Polonya, Finlandiya, Belarusya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Tatar-Başkurdistan, Kırım, Türkistan gibi bölgelerde yaşayan milletlere kendi kaderlerini tayin hakkında ve Rusya’dan ayrılma hususunda serbestçe karar verebileceklerine yönelik vaatlerde bulundular. Bu hamleleri ile geçici hükümet başkanı Kerenskiy’den istedikleri yanıtları alamayan Türk liderlerini yanlarına çekmeyi amaçladılar. Bolşevikler yaptıkları güçlü propaganda ile gayr-i Rus olan mazlum milletlere yalnızca kendilerinin “Hürriyet Hakkı” vereceğini ilan ettiler (Hayit B., 1971: 6-7). Bolşevikler, Geçici Hükümet Döneminde halkın tüm kesimlerine yönelik siyasi söylemler üreterek başarılı bir propaganda dönemi geçirdiler. Bunun sonucunda Bolşevikler, Geçici Demokratik Hükümeti Ekim Devrimi iktidardan indirdiler (Ascher, 1992: 102-103).

2. 1. 1917 Self-Determinasyon Propandasının Türkistanlı Cedidciler Üzerine Etkileri

1917 Şubat Devrimini müteakip 7 Kasım’da başarılı bir darbeyle sonucu Rusya’da iktidarı ele geçiren Sosyalist Bolşevikler, I. Dünya Savaşının devam ettiği dönemde Lenin’in girişimleri neticesinde barış ümitlerini yeniden canlandırdılar. 26 Ekim-8 Kasım 1917’de Sovyet Lider Lenin imzasıyla halklara hitaben yayınlanan “Barış Kararnamesi’nde” savaşan taraflar herhangi bir toprak ve tazminat talebinde bulunmaksızın âdil ve şeffaf bir barışa davet edildi. Lenin bu kararname ile Çarlık döneminde Rusya topraklarına dâhil edilen gayr-i Rus milletlere kendi geleceklerini tayin ve azınlıkların da haklarının tanınmasını talep etti. Kararnamedeki geçen “self-determinasyon” ilkesi, I. Dünya Savaşı Sonrası Brest-Litovsk’ta yürütülecek olan barış müzakerelerinde Sovyet tarafı için esas teşkil edeceği gibi, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson’un 8 Ocak 1918 tarihinde Kongre’de yaptığı konuşmaya atfen “Wilson İlkeleri” olarak tarihe geçecek olan prensiplere de ilham kaynağı olmuştur (Tanrıverdi, 2023: 1). Sovyet Lider Lenin’in, 1917’de imzaladığı Barış Kararnamesi ile "adil ve demokratik bir barış" çağrısı için Çarlık Rejimi döneminde dâhil olunan, 1917 Şubat Devrimi sonrası ise göreve gelen Geçici Demokratik Hükümetin devam ettirdiği, I. Dünya Savaşından Sovyetlerin çekildiklerini ilan ettiler. Ancak bu hamle ile Lenin’in iktidarı ele geçirdikten sonra savaştan çekilme ve halk arasında yeni rejime destek kazanma stratejisinin bir parçası olduğu görülmektedir.

Rus Devriminin ilk günlerinde, Rus ihtilalcilerin Çar'ı tahtından uzaklaştırmaları, Çarlık yönetimi ve etkisi altında bulunan Türklerde büyük sevinç ve mutluluk ile karşılanmıştı. Rusya'da yaşanan devrimler Türklerde bağımsızlık umutlarının artmasına neden olmuştu. Hatta Türk halklarının liderleri sevinçlerini belirtmek için Şubat Devrimi sonrası kurulan Geçici Hükümetin lideri Kerenskiy'e tebrik telgrafları yollamıştı. Şubat Devrimi sonrası Rusya'da oluşan özgürlük yanlısı olumlu hava Türklerin ülkede kardeşlik, hürriyet, birliktelik, prensiplerine inanmalarına neden olmuştu. Kerenskiy, döneminde Türklere verilen serbest yazma ve konuşma hakkı ile basın ve yayın alanında yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda Türkçe gazete ve dergiler çıkartılmıştı. Basın alanında yaşanan bu olumlu gelişmeler Türkler arasında millî bilinç ve şuurun gelişmesine de vesile olmuştu (Hayit B., 1971: 6). Bu az ama önemli hakların verilmesi bile Türklerin Geçici Demokratik Hükümete karşı olumlu bakmalarına neden olmuştu.

Sosyalist Bolşevikler'in Ekim Devrimi ile ülkede iktidarı ele geçirdikten sonra 15 Kasım 1917 tarihinde yayınladıkları 4 maddelik "*Rusya Halklarının Hakları*" adındaki bildiri gayr-i Rus milletlerde büyük sevinç ile karşılanmıştı. Bolşevikler bu bildiri ile ülkede yaşayan gayr-i Rus milletlere arzu ettikleri takdirde kendi coğrafi sınırlarını belirleme hakkını elde edeceklerini vaat etmişti (Hayit B., 1971: 6). Sosyalistler, 4 maddelik bildiriye verdikleri sözleri yerine getirmeleri hâlinde, Rusya'da bulunan bağımsızlığını kaybetmiş milletler barış yolu ile hürriyetlerini elde edebilecekleri. Bu aynı zamanda onların Çarlık Rusya döneminde hayal dahi edemeyecekleri hakları elde etmesi demekti. Bolşevikler yayınladıkları karar ile Türkistan'daki durumu çözmeye çalışacak bir komisyon kurdular. Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu tehlike ve tehditler karşısında Kasım 1917 ve Ocak 1918 ayında yayınladıkları bildiriye ile Rus olmayan milletlere Rusya'nın himayesinde muhtar idareler kurma hakkını tanıdıklarını bildirdiler (Saray, 1979: 207). Kararda şu hususa vurgu yapılır: "Türkistan halklarının kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkı ile millî bir unsurun, diğer farklı bir millî grup üzerinde kurduğu millî ayrılığın ve eşitsizliğin tümüne son verilmesi, Rusya Sovyet hükümetinin tüm politikasının temelini oluşturur ve onun organlarının her türlü çalışmasının ana ilkesidir." Rusların yaptığu bu çalışmalardan birinde; Bolşevikler, Türkistanlı emekçilerin, Çarlık rejiminin bölgede uyguladığu hatalı politikalar neticesinde Rus işçi ve köylülerine "Bolşeviklere" besledikleri güvensizlik duygularının ancak bu şekilde bir çalışmayla yerini olumlu bir düşünceye bırakabileceğini belirten komisyonun kararı Lenin'in "Türkistanlı komünist yoldaşlara" hitaben yolladığu bir mektupla pekiştirilmemişti. Mektupta "Türkistan halklarıyla yoldaşlık ilişkilerinin kurulması, tavsiye edilirken, Büyük Rusya emperyalizminin bölgede bıraktığu olumsuz izlerin tamamen silinmesi" amaçlanmıştı. Ocak 1920 sonunda içi, propagandacılar ve yerel dillerde yazılmış kitapçıklarla dolu ilk

“Kızıl tren” Moskova'dan Türkistan'a hareket eder (Carr, 1989: 307). Bu karar Rusya'da bulunan milletler için özgürlükçü ve eşitlik yanlısı ilkeler içeriyordu.

Bolşevik ihtilalinin 53. günü Sovyet liderler Stalin ve Lenin 3 Aralık 1917 tarihinde yayınladıkları çağrı ile Rusya ve Şark Müslümanlarına çağrıda bulunarak “*Camileri ve Mescitleri tahriş edilmiş, imanı ve âdetleri Çarlar ve Rusya zalimleri tarafından ayaklar altına alınmış olan herkes! Bugünden itibaren dinî inançlarınız, âdetleriniz, milli ve kültürel özellikleriniz serbest ve dokunulmaz olarak ilan edildi. Öz milli hayatınızı serbestçe ve engelsiz olarak kurunuz. Buna sizin hakkınız vardır!*” (Hayit B., 1971: 8) şeklinde güçlü özgürlükçü söylemler içeren açıklama yayınladılar. Bolşevikler ülke içinde iktidar mücadelesi verdikleri muhalif güçlerin yanı sıra gayr-i Rus unsurların tepkisini çekecek açıklama ile onları da karşılarına almak istemiyorlardı. Bu sebeple Bolşevikler, Rusya'da ve Türkistan'da bulunan Türk ve Müslümanların desteğini almak için yukarıda belirtilen inançlara saygı çerçevesinde çağrılar yaparak ülkede iktidarlarını sağlamlaştırmaya çalıştılar. Bolşevik Ruslar, 1917 Ekim ihtilali sırasında self determinasyon ilkesini, ülke içindeki siyasi rakiplerine karşı etkili bir silah, Rus dışı milliyetlere karşı ise barış yolu ile bağımsızlık propagandasını kullanarak silahlı mücadeleye alternatif çekici bir psikolojik araç olarak kullanmışlardı (Andıcan, 2003: 35). Bolşevikler iç savaş sırasında çokça dillendirdikleri özgürlükçü söylemler sayesinde ülkede yeni isyanların çıkmasını önleyerek, Sovyet Kızıl Ordu'nun Sosyalist Devrime karşı direnen Beyaz Ordu güçleri üzerine yoğunlaşma imkânı sağladı.

Diğer tarafta 1917 Rus İhtilalleri, Rusya'da yaşayan Türklere daha bağımsız kongreler düzenleme imkânı da sunmuştu. Bu kongrelerin en önemlilerinden biri programı Zeki Veli Togan tarafından hazırlanmış olan “Bütün Rusya Müslümanları Kongresi”dir. Moskova'da toplanılan bu kongrede Türkler, yeni Rusya şartları içerisinde uygulayacakları siyaseti belirlemeye çalışmıştır. En çok tartışılan konulardan biri ise devletin yeni yönetim şekli ve Türkistan'ın bu yönetim içindeki yeri meselesi olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde bu kongreler devam etmiş, topraklı muhtariyet amacı bağımsızlık amacına dönüşmüştü (Kara, 2021: 7). Türkler, Sovyetlerin bu propagandasına öyle inanmışlardı ki kuracakları devletlerin sistematik alt yapı hazırlıklarına dahi başlamışlardı. Türkler için ilk hedef Sovyetler içinde muhtariyeti, bunun nedeni ise devletin kurumsallaşma aşamasını muhtariyet döneminde tamamlayarak, bağımsız bir devlet yapısı ortaya çıkartmak istemeleriydi. Ancak, Rus iç savaşında Beyaz Orduya karşı galip gelen Bolşevikler, ülkede iktidarı tamamen ellerine aldıktan sonra gayr-i Rus milletlere karşı liberal söylemleri terk etmişlerdi. Beyaz Ordu ile mücadelede boşa çıkan Kızıl Ordu güçlerini ise tedbir amaçlı Türkistan'a kaydırırlar. Bölgede Kızıl Orduyu endişelendirecek kabiliyet ve nitelikte bir güç bulunmadığından işgal faaliyetlerini Çarlık Rejiminin bıraktığı yerden devam ettirirler. Rus iç savaşı

bittikten sonra Türkistan'a önce Sovyet Kızıl Ordu, sonrasında ise Komünizm ideolojisi girdi (Hayit B., 1971: 9).

Bu dönemde yoğun bir şekilde Sovyet propagandasına maruz kalan Türk aydın ve yöneticiler Bolşeviklerin özgürlükçü söylemlerine inandılar. Türkistanlı Türkler Çarlık sonrası daha henüz tanımadıkları Sovyetlerin gerçek niyetini deneme yanılma yöntemiyle tecrübe ettiler. Lakin bu durum sadece Türkistanlı aydınlara özgü olmayıp İdil-Ural ve Başkurt Türkleri başta olmak üzere, hemen hemen tüm Türk toplumları için benzer bir yanılma söz konusu olmuştur (Andican, 2003: 33). Bunun temelinde ise Çarlık rejiminin baskıcı, totaliter gerçek yüzüne şahit olan Zeki Velidi Togan gibi nice Türk yönetici ve aydınının Sovyetlerin, halkçı ve özgürlük söylemlerinden etkilenerek Türk yurtlarının bağımsızlıklarını sulh ile kazanılacağına inanmaları yatmaktaydı. Hatta Zeki Velidi Togan, Bolşevikler ile sürdürülecek bağımsızlık sürecinin akamete uğramasından çekindiği için Enver Paşa'ya yazdığı mektupla mealen: "Enver Paşa'nın Türkistan'da askerî ve siyasi faaliyetlerde bulunmasına karşı çıkararak, onun Afganistan'a geçmesini istemiştir." Baymirza Hayit, Zeki Velidi'nin Enver Paşa'ya karşı bu tavrını "*Zeki Velidi bu teklifi yapmakla büyük bir hata işliyordu. Çünkü bizzat kendisi Özerk Başkirdistan Cumhuriyetini (kendisi Başkirt'tir ve hükümet şefi olmuştur) ilan ettiğinde Bolşeviklerin tutumları hakkında acı tecrübeler edinmiştir. Türkistan konusunda, Rus sosyal devrimcilerinin (o dönemde bu parti Bolşevikler tarafından tamamen dağıtılmıştı) yardımıyla Bolşeviklerle birlikte çalışmak, Türkistan için bir çözüm olamazdı...*" (Hayit B., 1997: 198-199) diyerek, Zeki Velidi'yi eleştirmiştir. Bir kısım Sovyetlerin söylemlerinden etkilenerek bağımsızlığın barış yolu ile elde edilmesini savunurken, Enver Paşa gibiler ise bağımsızlığın silahlı mücadele ile kazanılacağını savunmuştu. Bu durum bize Türkistanlıların mücadelenin yöntemi hususunda ikilem yaşadıklarını göstermiştir. Bu ikilem İstiklalcilik mücadelesinin sona erdiği tarihe kadar Türkistanlılar arasında devam etmiştir. Baymirza Hayit bu konuda özeleştiri yaparak; Sovyet özgürlük propagandasının Türkistan halkında oluşturduğu olumlu hava nedeniyle, bölgede Sovyet işgalleri sonrası oluşturulan Sovyet İdari yapılarının halkının ideolojik olarak "Sosyalizme" dönüşümünü; "*Doğu halkları olan bizler halkların kendi kaderlerini belirleme parolasına inandık ve şu anda dünya proletaryasının ideolojik önderleri olan yoldaş Lenin, Troçki ve diğerlerine inanmaktayız.*" (Hayit B., 1997: 171) diyerek Sovyet propagandasının Türkistanlılar üzerindeki etkisini Sosyalizme dönüşümünü özetlemiştir.

2. 2. Türkistan'da Sosyalizm Propagandası (Sovyet İnsanı Projesi)

Hiç şüphesiz Türkistan'ın ve Buhara Emirliğinin işgal edilmesi ile bağımsızlık mücadelelerinin bastırılmasında bölgede halka karşı uygulanan yoğun Sovyet propagandasının büyük etkisi olmuştur. Lenin önderliğinde Bolşevik Ruslar,

Türkistan'da, Çarlık döneminde Rusların, bölge insanında bıraktığı olumsuz izlenimi ortadan kaldırmak için imaj çalışmaları yapmışlardır. Yine bu sırada muhalif Beyaz Ordu ile Türkistan'da yer yer ortaya çıkan Basmacı güçlerine karşı mücadelede halkın desteğini almak için yoğun propaganda süreci yürütüyorlardı. Bolşevik Ruslar Türkistan halkına yaptıkları çağrılarda “*Sovyetleri kurunuz, komünist olunuz, komünizm hâkimiyeti altında yaşayınız, Rusya İmparatorluğu'na katılınız*” gibi halkı kendilerinden uzaklaştıracak ifadeleri kullanmıyorlardı (Hayit B., 1971: 8). Bolşevikler, Türkistan Halkına yaptıkları çağrılarda bu milletlere isterlerse bağımsız devlet kurabileceklerini, yine dilerlerse Sovyetler yönetimi altında sosyal, siyasal ve ekonomik hakları korunarak eşitlik içinde yaşayacaklarını vaat ettiler. Ancak Lenin'e göre esir ulusların “kendi kaderini tayin hakkı” kullanabilmesi için önkoşul kimsenin pratikte nasıl olduğunu bilmediği “*Proleter sınıfın uluslararası mücadelesini bölmektir*”. Yani Lenin, Gayr-i Rus milletlere iki seçenek sunmaktaydı. İlki kendisinin de istemediği ve uygulanması mümkün olmayan “Rusya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmek” ikincisi ise Rusya içinde kalarak tüm toprak dışı kültürel özerklik gibi haklardan mahrum bir şekilde Rus milletleri potasında eriyip gitmekti. Ancak Lenin'in bu tezlerine vakıf olan Müslüman-Türk aydın sayısı bir elin sayısından daha azdı. Bolşevikler Ekim Devrimi sırasında “self determinasyon” ilkesini siyasi rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için etkin bir biçimde kullandılar. Esir Gayr-i Rus milletlere karşı ise bu vaatler çekici bir unsur olarak kullanıldı (Andican, 2003: 34-35). Bolşevikler bu söylemleri sayesinde siyasal rakiplerine karşı üstünlük sağladıkları gibi Gayr-i Rus milletlerinde sempatisini kazanmalarını hususunda yardımcı olmuştur. Lenin'den sonra başa geçen Stalin bütün toplumsal farklılık ve kültürel unsurlar tek potada eriterek yeni bir insan modeli “Sovyet İnsanı” ya da “Yeni Sovyet Kimliği” oluşturmak istiyordu. Bu uğurda da her şeyi mubah görüyordu (Kara, 2021: 144).

1919 ve 1920 yıllarında Türkistan'a gelen Sovyet Rus propagandacıları, Hindistan ve diğer sömürülen ülkelerin halklarını kapitalist, feodal, baskıcı, despot yönetimlerden kurtarma ideali taşıyarak Türkistan'ı, Doğu ülkelerinin millî kurtuluş hareketinin merkezi olarak gösterdiler. Bunda Türkistan'ın jeopolitik konumunun büyük önemi vardı. Ayrıca Buhara Emirliği, Ruslar için Hindistan'a açılan kapı konumundaydı. Bu nedenle gerek Çarlık ve Sovyet döneminde Buhara Emirliği her zaman Ruslar'ın işgal planları içinde daim öncelikli olarak yer almıştı. Ayrıca Sovyetler, bölgenin Kızıl Ordu tarafından işgalini sosyal, kültürel ve ekonomik olarak Orta Çağ Döneminden kalma baskıcı, totaliter, monarşik bir idare tarafından yönetilen, Türkistan halklarının, Sovyetlerin gelişiyle birlikte eşitlik ve özgürlüğe kavuşturulmasının sağlandığı askerî operasyonlar olarak görmekteydiler. Hatta Stalin, Karl Marks ve Engels'in Çarlık Rusya dönemini yapılan işgalleri “Kesintisiz bir istila ve talan” olarak nitelendirmelerine karşı çıkarak, bu dönemi “istilâlar devri” olarak

görmenin doğru olmadığını öne sürmüş, ona göre “Rusya İmparatorluğu, komşu devletlerin tarihî ve coğrafi vaziyetleri icabı birbirlerine yaklaşmaları nedeniyle tabii bir surette ortaya çıkmıştı” diyerek; Çarlık Rusya’nın ne Türkistan’ı, ne Kafkasya’yı ve ne de başka bir gayr-i Rus ülkesini işgal etmediğini savunmuştur. Stalin’e göre, yine bu ülkelerin tamamı coğrafi vaziyetleri ve tarihî inkişafları nedeniyle doğal bir şekilde Rusya ile birleşmişlerdi (Çelebi, 2019: 1924-1925). Sovyetlerin, Çarlık dönemine dair bu resmi yaklaşımı, kendilerinin Türkistan işgalini nasıl gördüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Çarlık döneminde ise işgali resmi makamlar bir medenileştirme çalışması olarak görmüştür. Bununla ilgili dönemin Rus Dışışleri Bakanı Gorçakov’un 3 Aralık 1864 tarihinde yaptığı açıklamada, Rusya’nın Türkistan’da yaptığı işgal hareketlerini bir “medeniyetleştirme” çalışması olarak nitelendirerek, işgali kendi menfaatleri gereğince açık bir şekilde meşru gördüklerini beyan eden bir açıklama yapmıştı (Kara, 2021: 251-252).

Çarlık rejimi sonrası iktidar olan Sovyetler döneminde Rus işgali altında bulunan Türk halkları birbirleri ile daha sıkı ilişkiye girerek millî benliklerini koruma yoluna gitmişlerdir. Türk kökenli halklarda bu uyanışı fark eden Lenin, Türk Millî uyanışından çekindiği için Türk Millî Birliği’nin bir araya gelmesine karşı önlemler olarak ayrılıkçı hareketleri körükleyecek milliyetçi akımların önünü kesmeye çalışmıştır. Rusya içinde muhtariyet statüsü verilecek olan cumhuriyetlerin reisleri Moskova’ya davet edilirken, Sovyet Milletler Komiserliği ise Türkistan bölgesinde Sovyet Komünizm ideolojisini yaymak üzere çalışmalar yapmıştır. Sovyetlerin bölgede temel amacı ise Türklerin gelenek, görenekleri ile dil ve dinlerini bozmak olduğu ifade edilmektedir (Gündüz, 2005: 4). Bolşevikler, Sovyetler iç savaş sonrası 1917’de verdikleri tüm sözlerinden vazgeçerek, yeniden Bolşevik Devrim öncesi milliyetçiliği kapitalizmin bir argümanı olarak görmeleri nedeniyle savundukları “merkezî kültürel otonomiye de, siyasal otonominin sonucu olan federalizme de, birleşik bir yapı içinde oluşturulacak kültürel otonomiye de” karşı çıktılar (Andıcan, 2003: 31-32).

Sovyetler ile Çarlık Rejimi arasında her ne kadar yapısal olarak büyük farklılıklar görünse de bölgeye işgal konusunda her iki rejiminde yaklaşımı aynı olmuştur. Çarlık Rejimi işgalin meşru zeminini Türkistan’a “medeniyet” götürme olarak açıklarken, Sovyetler ile işgalin gerekçesini bölgede monarşik ve feodal düzen altında ezilen halkların kurtarılması olarak açıklamıştır. Çarlık rejimini, bölgeye medeniyet götürdüklerini savunarak Türkistan’da işgal faaliyetlerine aralıksız devam ettiler. Emperyalist amaçları için XVII. yüzyılın ikinci yarısı sonrası uyduları hâline getirdikleri feodal yapıya sahip Türkistan Hanlıklarının halklarına karşı uyguladıkları baskıcı, yönetimlerine göz yumdular (Byrikhin, 2020). Bolşevikler ise işgalin gerekçesini farklı bir açıdan yorumlayarak, Rusya’da yaptıkları gibi devrimi Türkistan

halklarını ezen bölgede hâkim unsur olan monarşik, feodal yapıya karşı verildiğinin üzerinde durmuşlardı.

Sovyetlerin devrim öncesi ve devrim sonrası izledikleri siyasetin ideolojik dayanağını anlamamız açısından; Karl Marx'ın Sosyalist bir topluma ulaşmak için Kapitalizm, bunun kaçınılmaz bir ön aşamadır (Bookchin, 2013: 57) sözü önemli bir yere sahiptir. Bu anlayış, Sosyalist Rusların, Türkistan'daki işgal ve sömürü politikalarının ideolojik dayanağı olmuştur. Sovyetler, Rusya'da rejimi oturtana kadar Kapitalist liberal söylemleri ve Sosyalist devrimci söylemleri aynı dönemde kullanarak ülke içindeki tüm kesimlerin desteğini aldılar. Ayrıca Türkistan işgallerine Çarlık Rejiminin bıraktığı yerden devam ederek Marx'ın söylediği gibi Sosyalist Devlete giden yolda Kapitalist argümanları kullanmışlardı. Sovyet Rusya'sı, başlangıçtaki politikasında toplum üzerindeki dini etkiyi kendi lehine kullanmayı amaçlamış ve hâkimiyetini sağlamlaştıranaya kadar Müslümanlara karşı daha esnek bir tutum takınmıştır. Ancak, bu yaklaşımın istenilen başarıyı getirmemesi üzerine politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. Uygulanan baskıcı politika, Müslümanlara zarar vermiş olmasına rağmen dinî maneviyatı tamamen yok edememiş, bu nedenle Sovyet politikası tam anlamıyla başarılı olamamıştır (Erdoğan, 2018: 266). Hablemitoğlu, ise Sovyetlerin, komünizmi yerleştirme politikalarına karşı çıkan halklar içinde en dikkati çeken grubun Türkistan Türkleri olduğunu, Sovyetlerin bölgede uyguladığı "Kollektivizasyon Hareketi" Türkler arasında millî mücadelenin yeniden başlamasına sebep olduğunu ve bu hareketin her geçen gün daha da kuvvetlenerek şiddetini arttırdığını ifade etmiştir (Hablemitoğlu, 2004: 31).

3. TÜRKİSTAN'DA CEDİDCİLİK HAREKETİ

Türkistan'ın ve Buhara Emirliği'nin Rus işgaline uğramasının sosyal, kültürel ve siyasal nedenlerinin anlaşılması için bu bölümde Türkistan Cedidciliği ve Buhara Cedidciliğinin (Yaş Buharalılar) bölgede hangi gerekçelerden dolayı ortaya çıktığına değineceğiz. Türkistan ilim tarihini incelendiğinde bölgenin Orta Çağ döneminde dünyanın en önemli ilim ve bilim merkezi olma özelliğine sahip olduğu anlaşılacaktır. Bu dönemde Buhara ulemasının yazdığı tıp, astronomi, fizik, matematik, felsefe ve ahlak ile ilgili kitaplar Doğu ve Batı dünyasının dillerine çevrilmiş bugünkü modern ilimlerin doğmasına önyak olmuşlardır (Erşahin, 1999: 216). Ancak XX. yüzyıla gelindiğinde Buharalılar bu ilmî zenginliği bir adım öteye götüremeyerek, kendilerine bırakılan ilmî emanete sahip çıkamadılar (Erşahin, 1999: 216).

Orta Çağ döneminde, İslam Dünyası'nın bilim ve kültür merkezi olarak şöhret kazanan Buhara zaman içinde iktisadi ve medeni kriz içine girer, geçmişte Orta Çağ Avrupa'sında geçerli olan skolastik düşünce, Yakın Çağ döneminde, Emirliğin başkenti

Buhara'da hâkim düşünce anlayışı haline gelir. Orta Çağ döneminde Türkistan bölgesine Timur Rönesans'ı olarak adlandırılan aydınlanma çağını yaşatan Emir Timur olmuş, onun ölümü sonrası bölgede merkezîyetçi yapıda, güçlü ve büyük bir devlet kurulamamıştır. Türkistan'da Timur Devleti yerine kurulan küçük Türk hanlıklarının yönetim şekilleri, birbirleriyle giriştikleri sonu gelmez kısır mücadeleler, iç ve dış karışıklıklar gibi sosyal ve siyasal nedenler bölgenin yüzyıllar süren fetret dönemi yaşamasına neden oldu (Hatunoğlu, 2011: 65-139). Yine XV. yüzyıldan itibaren yeni coğrafi keşifler sonucunda ticaret yollarının değişmesi, ipek yolu ile birlikte Türkistan'ın da coğrafi önemini kaybetmesine neden olmuş, bölge bu nedenle siyasî, ekonomik ve kültürel anlamda dünyadan izole bir duruma gelmişti. Orta Asya'nın ticarî önemini kaybetmesi ile bölgede merkezîyetçi güçlü devlet yapısı zarar görmüş, Türkistan'da bunun yerine parçalı devlet yapıları ortaya çıkmıştı. Bölgede oluşan bu parçalı yapı nedeniyle Türkistan merkezîyetçi yapıda devletten mahrum kalmıştı (Çelik, 2009: 2). Türkistan'ın yaşadığı tüm bu olumsuz gelişmeler bölge devletlerinin çöküşü hızlandıran sebepler olmuştur. Erşahin, bölgenin geri kalmasını kısaca "*Türkistan, içinde bulunduğu siyasî, kültürel, ekonomik ve toplumsal kriz nedeniyle bu istila ya karşı koyamamıştır. İstila arifesinde bölge, mahallî feodal beylikler tarafından parçalanmış, dünyadaki ilmi ve teknolojik gelişmelerden uzak düşmüş, siyasî ve askerî birliği sağlayıp istilaya karşı koyacak merkezi idare kurulamamıştır. Bu süreçte Türkistan Türkleri istikrarlı ve tutarlı ideolojik, kültürel ve siyasî dinamiklerini oluşturamamışlardır.*" (Erşahin, 1999: 213) şeklinde açıklamıştır. Özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda Buhara, Hokand ve Harezm' hanlıklarında yaşanan iç savaşlar bölge hanlıklarının gelişim açısından geri kalmasına sebep olmuştur. Orta Çağ döneminde İslam Dünyası'nın bilim ve kültür merkezi olan Buhara Emirliği, zaman içinde iktisadî ve medenî buhrana girmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda bölge hanlıklarının Rusya tarafından istilaya uğraması, Buhara Emirliği'nin ise Rusya'nın yarı sömürgesi hâline gelmesi bölgenin işgal sürecini hızlandıran gelişmeler olmuştur (Toshova, 2018: 197).

Cedidcilik hareketi, Türkistan'da yaşanan fetret dönemi neticesinde bölgenin siyasî ve içtimai olarak geri kalmışlığına tepki gösteren çoğunluğunu yurt dışında okumuş bir kısım aydın ve milliyetçi gençlerden oluşmuştur. Cedidiliğin Türk topraklarında yayılması ise Kıymetli ünlü Türk Aydını İsmail Gaspıralı'nın ilk olarak memleketinde eğitimle başladığı, sonrasında tüm Türkistan'a yayılarak modern eğitime model olacak Usul-i Cedid okullarıyla birlikte, Cedidcilik akımının da Rusya'dan sonra tüm Türkistan'a yayılarak kendisine taraftar bulmuştu. Ortaya çıktıklarında Türkistan halklarının geri kaldığı eğitim alanında ve kültürel alanda yeniliklere öncülük ederek toplumun uyanması ve gelişmesini amaçlamışlardı. Bunun için Türkistan'da geleneksel eğitim sisteminde reformlar yaparak Arapça yerine Türkçe, sadece dinî eğitim yerine buna ek olarak matematik, tarih, coğrafya gibi fennî ilimlerin öğretilmesini talep

etmişlerdi. Türkistan'ın geri kalmışlığının asıl nedeninin eğitimden geçtiğini anlayan ve bu alanda reform talep eden yenilikçilere, Arapçada yenilik taraftarı anlamına gelen Cedidci ismi verilmiştir (Andican, 2003: 24-25). Cedid kelimesi, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “yeni” anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2022). Cedidciler, o dönemde Rusya ve Türkistan topraklarında ortaya çıkan sosyal-siyasal entelektüel bir harekettir. Rusya Türklerinde, ilmî ve içtimai alanlarda başlayan reform hareketi kısa zaman içinde Türkistan Türklerinde etkisini göstermişti (Saray, 1993: 30). Bu nedenle Cedidizm, Çarlık Rusya'sında ve Türkistan'da Müslüman Türk gruplar tarafından toplumsal alanda reform ve ıslah taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çarlık dönemi Rusya'sında yoğun bir şekilde uygulanan Panslavizm politikası karşısında, İsmail Gaspıralı'nın Türk Dünyasını asgari bir müşterekte birleştirme amacıyla “Dilde, Fikirde, İş'te Birlik” sloganı ile Cedidizm bir fikir akım hâline dönüşmüştür (Andican, 2003: 25).

Cedidcilik yenileşme hareketi XIX. yüzyılın sonlarında doğru uzun zamandan beri devam eden tartışmaların neticesinde Türkistan'da temayüz etmiştir. Cedidcilik, bir bakıma yeni usulde eğitim ve öğretim ile Avrupa medeniyetinin öğrenilmesiyle onu öz millî kültüre hizmet ettirmenin bir ifadesidir. XX. yüzyılın başlarında siyasi nitelik kazanan Cedidcilik, Türkistan bölgesinin içinde bulunduğu siyasi ve kültürel çöküşe çözüm bulmak için ortaya atılan fikirleri temsil eden entelektüel bir hareket ortaya çıkmıştır. Türkistan Cedidciliğinin, ortaya çıkışı Türkistanlıların, Osmanlı ve Rusya gibi farklı kültürlerle irtibat kurduğu dönemlere görünmeye başlamış, bu hareket en çok da Rusya ile girdiği temastan etkilenmişlerdir (Hatunoğlu, 2010: 149). Cedidcilik, Türkistan bölgesinin geri kalmışlığına çözüm bulmak amacıyla durumun önemini anlayan Türkistanlı aydınlar tarafından fikrî alt yapısı oluşturularak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının Batı devletleri karşısında alınan yenilgiler neticesinde gerçekleşen büyük toprak kayıpları ve devletin geri kalmışlığının nedenlerini sorguladıkları gibi Türkistan Türkleri de ülkelerinin siyasi, iktisadi, içtimai ve askerî alanlarda geri kalmasının nedenlerini sorgulamaya başlamaları, Türkistan Cedidciliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Maraş, 2002: 93). Buhara ve Hive'de bulunan Cedidciler, aydınlanma prensipleriyle hareket ederek, farklı kabile ve dini gruplardan modern bir ulus inşa etmeye çalışmışlardı. Avrupa ülkelerinin deneyimlerini göz önünde bulundurarak, sadece ulusal bir düşüncenin toplumu bir araya getirebileceğine ve ilerlemeye teşvik edebileceğine inanmışlardı. Cedidciler, diğer ülkelerdeki gelişmeleri gözlemlemeleri kendi topraklarının geri kalmışlığını derinden hissetmelerine neden olmuştu. Cedidciler ortak bir organizasyon ve hedef eksikliğine rağmen feodalizmin kalıntılarına son vermeyi, toplumu Avrupa kültürüne bütünleşmiş ederek dinî-skolastik bilgi biçimlerini değiştirmeyi amaç edinmişlerdi (Sabirovna, 2023).

3. 1. Buharalı Cedidciler (Yaş Buharalılar) Hareketinin Doğuşu ve Siyasal Faaliyetleri

Türkistan'ın genelinde yaşanan sosyal, iktisadi ve kültürel fetret döneminden Buhara Emirliği de büyük ölçüde etkilenmişti. Yukarıda anlatıldığı gibi Türkistan Cedidciliği hangi gerekçelerle ortaya çıkmış ise Buhara Cedidciliğinde (Yaş Buharalılar) aynı nedenlerle ortaya çıkmıştı. Ancak Buhara Emirliği'nin, XX. yüzyılda, Orta Çağ Döneminden kalma ordu ve idari yapısı, eğitim sisteminin kökü yüzyıllar öncesine dayanan kadim medrese ekolüne dayanması, Emirlikte gelenekçi düşünceyi savunan güçlü Kadimci yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Emirlikte güçlü gelenekçi yapının varlığı, Türkistan Hanlıkları içinde en sert Cedidci-Kadimci mücadelenin Buhara'da yaşanmasına neden olmuştur. Cedidçilik hareketinin Türkistan diğer bölgelerinden farklı olarak Buhara'da daha belirgin bir siyasi talebe dönüşmesinde Emirliği'nin siyasi yapısının etkisi bulunmaktadır. Hive ve Buhara haricindeki bölgeler zaten Rus işgali altında olduğu için buralarda yenilikçi hareket ilk olarak sosyal ve kültürel bir hedefe odaklanmıştır. Ancak Buhara'da, geri kalmışlığın müsebbibi olarak görülen ve muhatap alınabilecek bir siyasi yapı bulunmakta idi. Ayrıca bu yapı, ülkenin geri kalmışlığına neden olduğu düşünülen eğitim tarzını ve düşünce yapısının da temsil etmekteydi. Bu sebeplerle Buhara'daki Cedidçilik hareketi, daha kolay bir şekilde siyasi bir hedefe yönelmiştir (Hatunoğlu, 2017: 441).

Yaş Buharalılar hareketi emirliği, bilimde ve kültürde eski görkemli günlerine döndürerek memleketlerini cehaletten ve geri kalmışlıktan kurtarmayı amaç edinmişlerdi. Buhara'da Abdurauf Fıtrat öncülüğünde faaliyet gösteren Yaş Buharalılar, Buhara Emiri Âlim Han'ın tüm engellemelerine ve baskısına rağmen, ülkede eğitim alanında arzuladıkları reformlar gibi siyasi alanda da değiş ve gelişim sağlama çabası içinde bulununlar (Andican, 2003: 23). Hayit, Yaş Buharalılar Hareketinin amaçlarını; *“Kendilerini genç Buharalılar olarak nitelendiren reformistler (cedidçiler), Rusya'nın da yardımları ile Buhara Emirliği'nde eğitim ve ekonomik hayatta olduğu gibi Emir ve hükümetinin yardım ve desteği ile devlet yönetiminde de reformlar yapmak istiyorlardı.”* (Hayit B., 1997: 56) şeklinde ifade etmiştir. Yenilikçilerden Abdurahim Burhanov, Usman Khojayeve saflarında (Usmonkhoja Polathojayeve), Faizulla Khojayeve, Abdurauf Fıtrat, Sadridin Ayni, Mirza Muhitdin Mansurov, Abdulkadir Muhitdinov ve daha onlarcası 1917 yılında halkın çıkarları lehine önemli siyasi değişiklikleri gerçekleştirmek için devrim yapmaya kalkıştılar. Buharalı Cedidciler, Emirlikte siyasi sistemi değiştirmek suretiyle bilhassa anayasal bir monarşinin oluşturulması için uğraştılar (Usmonov ve Sodiqov, 2010: 62). Buhara'da faaliyet gösteren Cedidciler, Çarlık Rusya ve diğer bölgelerde bulunan Cedidciler gibi çoğunluğu orta sınıfa mensup tüccarlar ve aydınlar kesimden oluşmaktaydı, bu kesim aynı zamanda Buhara Emir'inin despotik yönetiminden de en çok etkilenen sınıftı (Kılıhoğlu, 2022: 206).

Buradan, Buharalı Cedidcilerin ülkede öncelikli ilk siyasi hedeflerinin, 1905 yılında Rus halkının Çarlık monarşi yönetimine karşı isyan ederek elde ettiği “meşruti monarşi yönetimi” gibi bir yönetimi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Bu da bize Buharalı Cedidcilik Hareketinin çevresel faktörlerden etkilenerek sürekli olarak gelişim ve değişim kaydettiğini göstermektedir. Buharalı Cedidcilerin zaman içinde siyasal dönüşümünü anlamak için o dönem Cedidci gruplarca Âlim Han dönemi için yapılan değerlendirmelere baktığımızda; Önceleri Cedidcilik adını kullanan reformist hareketin, Yaş Buhâralılar ismini kullanması ile ihtilalci bir hüviyete bürünmesinde en önemli faktörlerden birisi, önceki Emirler gibi Âlim Han döneminde de Buhara Emirliği’nin dünyada meydana gelen medeni gelişmelere ayak uyduramaması yatmaktadır. Buharalılar Hareketinin farklı siyasi bir teşekkül hüviyetine bürünmesi Emir Âlim Han’ın saltanatının orta dönemlerine (Hatunoğlu, 2017: 440-441) tekabül etmektedir. Ülke içinde ve dışında gelişen siyasi, ekonomik faktörler, Buharalı Cedidcilerin zamanla olgunlaşmasına, halk desteğini sağlamasına ve kendi aydınlarını ortaya çıkartmalarını sağlamıştır.

Cedidcilik hareketi birçok yönüyle daha önce Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan İttihat ve Terakki hareketi ile benzer özellikler taşımaktadır. İttihat ve Terakki Hareketi, Rusya ve Türkistanlı Cedidcileri sosyal ve siyasal olarak etkilemiştir. Bu etkileşimin temelinde ise Osmanlı yenilikçilik hareketi olan İttihat ve Terakki’nin, sahip olduğu Türk ve İslam kimliğinin Rusya ve Türkistanlı Türkler tarafından rol model alınması yatmaktadır. İttihat ve Terakki Hareketi, Cedidciliğin, Rusya, Türkistan ve Buhara Emirliğinde ortaya çıkmasında ve gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Buhara Emirliği’nde Cedidcilik hareketinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde ise İstanbul’da eğitim gören Cedidci önderlerden Abdurrauf Fıtrat, Osman Hoca ve Hamit Hoca’nın burada Jön Türkler hareketini tanıyarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti önderleri ile görüşme imkânı bulmalarının etkisi olmuştur (Andican, 2003: 74-75).

Buharalı Cedidciler, Fırat’ın liderliğinde, Emirlik idaresinin tüm baskılarına ve engellemelerine rağmen ülkenin geri kalmışlığının sebebi olarak gördükleri eğitim sisteminde ve siyasi sistemde değişim ve gelişim sağlamak için mücadele veriyorlardı (Andican, 2003: 27). Abdurrauf Fıtrat, Münâzara adlı eserinde medrese hocalarını ve din adamlarını, meslekî ilmî ehliyete sahip olmayışları nedeniyle İslâm’ı yanlış tanıtmalarından dolayı eleştirerek İslam dünyasının mevcut durumundaki medrese hocalarını ve din adamlarını sorumlu tutmuştur. Din adamlarının askerî alandaki yenileşme ile paralel gelişen savaş sanayine karşı menfi tavır almalarının İslâm dünyasının savunma imkânlarını kısıtladığını belirtmiş, ayrıca Müslümanları Şîî, Sünnî ve Vehhâbî kamplara ayırarak birbirine düşman olmalarına sebep olarak İslam dünyasının gücünü kaybetmesine neden olduğunu irdelemiştir (Eraslan, 1996: 49).

Buharalı Ceditciler ve Kadimciler arasında ilk yaşanan sorunların temelinde, Emirlik İdaresi üzerinde siyasal etkisi bulunan Kadimcilerin, Ceditcilerin Buhara'da açtığı Usul-Cedit okullarını, yönetim üzerindeki siyasal nüfuzlarını da kullanarak Ekim 1909 tarihinde kapattırması yatmaktadır. Bu olaylar Ceditcilik hareketinin siyasallaşmasının ilk merhalesini oluşturmuştur. Böylelikle Emirlik içinde Yaş Buharalılar olarak adlandırılan hareket ortaya çıkmış ve zamanla gelişmeye başlamıştır (Hatunoğlu, 2015: 28). Kadimciler, Usul-i Cedit okullarının ülke içinde güçlerini zayıflatacağını düşündükleri için Ceditilere karşı muhalefet gösterdiler. Bu gelişmeler ile Ceditçilik hareketi Yaş Buharalılar adı altında siyasallaştı. Bu durum Buhara Emir'inin Yaş Buhara hareketine karşı muhalif bir tutum benimsemesine neden oldu (Hatunoğlu, 2017: 442). I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu siyasi ortam Emir'in Ceditçiler tarafından talep edilen reformları reddetmesi için fırsat oluşturmuştu. Bu dönemde Din adamlarının talebi zerine Usul- cedit okullarının kapatıldı. Tüm zgrlk hareketler yasaklandı (Andican, 2003: 75). 1914–1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı ile 1917 yılındaki Rusya'da meydana gelen şubat ve Ekim ihtilalleri, Buhara Emirliği ve Yaş Buharalılar hareketi için temel siyasal değişikliklerin anahtarı olmuştur.

3. 2. Kadimci-Ceditci Ayrışmasının Buhara Emirliği Siyasal Yapısına Etkileri

1917 Rus Devrimi neticesinde Rusya'da başlayan iç savaş, arlık döneminde hâkimiyetleri altına aldıkları Buhara Emirliği'nde memnuniyetle karşılanmıştı (zkan, 2021: 93). Emirlik yönetimi Rusya'da yaşanan bu gelişmeler nedeniyle tam bağımsızlığı arzulamıştı. Ancak diğer taraftan arlık Rejiminin yıkılmasıyla bölgede en büyük mtfefikini de kaybetmişlerdi. Ayrıca arlık Rejimi yerine Rusya'da iktidar olan Sovyetler ile Emirlik idaresi arasında belirsiz siyasal bir dönem başlamıştı. Bu tarihten sonra arlık idaresine sadakatle bağlı olan Emirlik yönetimi ile Sovyet Ruslar arasındaki siyasal dengeler tamamen değişmişti (Hatunoğlu, 2017: 6) Emirlik İdaresi bu aşamadan sonra ya Sovyetlerin kendileri hakkında tasarruflarını bekleyecekti, ya da Rusya'da iktidar değişikliği nedeniyle çıkan iç savaştan faydalanarak bağımsızlıklarını ilan edecekti. Rusya'nın içinde bulunduğu bu siyasal kargaşa ortamı sayesinde Rus baskısından kurtularak bağımsızlıklarını elde edeceklerini düşünmelerine neden olmuştu (zkan, 2021: 93).

Buharalı Ceditçiler ise (Yaş Buharalılar), şubat İhtilali'ne kadar faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmüşlerdir. Ancak ihtilalden sonra, reform taleplerini Emir'e iletmek amacıyla teşebbüste bulunurlar. Emir lim Han, reformistlerin ve Buhara'daki geçici Rus Hkmeti siyasal ajanı Miller'in baskısıyla sonucunda 30 Mart 1917'de "Hürriyet Beyannamesi"ni ilan etmiştir (Hayit B., 1975: 259-260). Rusya'da başlayan

devrimin etkileri üzerine Emir Âlim Han'ın gençlerin bu çağrılarına karşılık vermek zorunda kaldı. Bu nedenle Emir, 1917 Nisan ayında bir dizi ıslahatları içeren bir ferman yayınladı. Bu Ferman ile reformlara katı tutumu ile bilinen Kadı Kelân Burhaneddin azledilerek yerine Yaş Buharalılarının istediği Şerif Can getirildi. Bu olumlu siyasi ortamdan memnun olan Yaş Buharalı gençler Buhara'da Feyzullah Hoca'nın liderliğinde gösteri düzenlediler. Baysun o gün yaşananları şöyle anlatır; “*Milliyetçi gençler ellerinde bayraklarla hürriyet marşları söyleyerek caddelerden geçerken evlerinden, dükkânlarından çıkan halk gençleri tebrik ediyor, kafîleye katılıyordu. Gitgide büyüyen kafîle Kadı Kelan Şerif Can Mahdum'un dairesi önüne gelince Kadı Kelan bizzat gençleri alkışladı, heyecanlı nutuklar söylendi. Şehir baştanbaşa candan gelen büyük bir neş'e içinde...*” Baysun, devamında Emir'in Rusya'da yaşanan devrimin saltanatına etki etmesinden çekindiği için reformcu gençlerin isteklerini yerine getirdiğini, bunda samimi olmadığını (Baysun, 1943: 25), ifade etmiştir. Hayit, göstericilerin yürüyüşe başladıklarında 1000 kişi, olduklarını sonrasında bu sayının 7000'e çıktığını, yürüyüşçülerin ellerinde “*Yaşasın Hürriyet, Anayasa, Basın Hürriyeti ve Okulların Bağımsızlığı*” ve “*Yaşasın Emir Kurtarıcımız*” yazan pankartlar taşıdıklarını belirtmiştir. Ancak Emir'e bağlı askerî birlikler yürüyüşçüleri kısa sürede dağıtarak 30 kadarını tutukladılar (Hayit B., 1975: 260). Andican ise bu olaylar sırasında 40'a yakın Cedidci liderler tutuklandığını belirtir. Kalan Cedidciler ise Bolşevik Rusların kontrolü altındaki Kagan, Taşkent gibi Türkistan şehirlerine kaçmıştır (Andican, 2003: 75). Bu gösteriler sırasında ve sonrasında yaşanan olaylar, Yaş Buharalılarının Emir'i devirmek için Devrimci Bolşevik Ruslar ile iş birliği yapmalarının önünü açmıştı (Hatunoğlu, 2011: 188).

Esasında Çarlık idaresi, Buhara'da gerçekleşen olaylar öncesinde, 1905 yılında Rusya'da yaşanan siyasi ayaklanmaların bir benzerinin Emirlikte de çıkmasından endişe etmişti. Bu nedenle Buhara'da bulunan Rus Siyasi Temsilciliği, Emirliğin içinde bulunduğu karmaşık ve kaotik siyasi durumundan dolayı, Emirlikte bünyesinde gerçekleştirilecek reform faaliyetinin Emir Âlim Han hükümeti tarafından bir an önce başlatılarak ilerletilmesi planlandı. Amaç ülkede çıkabilecek isyanları önleyerek bölgeyi kontrolleri altında tutmaktı. Ancak, Rus Çar'ı II. Nikolay'ın siyasi ömrü bunu gerçekleştirmeye yetmedi ve 1917 Şubat Devrimi sonucunda Çar II. Nikolay'ın tahtan indirildi. Çar'ın tahtan indirilmesinden bir gün sonra Buhara'da bulunan Rus siyasi temsilcisi, Buharalılara seslenerek halkı düzeni ve barışı korumaya davet etti. Fakat Buhara halkı, temsilcinin talebinin aksine davranarak, Rus ahalinin meskûn olduğu Emirlik topraklarında siyasi gösteriler düzenlendi (Kerimoğlu, 2023: 6).

Yine Buhara Olayları öncesi Yaş Buharalılar, Rusya'da yaşanan Şubat Devrimi fırsat bilerek, devrim sonrası kurulan geçici yönetime tebrik mesajı göndermişti. Amaçları yeni yönetimle kuracakları iyi ilişkiler sayesinde Emirlik yönetiminden talep

ettikleri reformların icra edileceğini hatta Emirlik yönetimini devirmelerinde geçici hükümetin kendilerine yardımcı olacağını düşünmeye başlamışlardı. Bu sırada Emir Âlim Han'da boş durmayarak Taşkent aracılığıyla geçici hükümete tebrik mesajı göndererek, iki ülke arasında Çarlık dönemindeki gibi dostane iyi ilişkilerin sürdürülmesini sağlamaya çalışmıştı. Hatta Çarlık yönetiminin başına gelenlerin kendi başına gelmesinden endişe eden Buhara Emir Âlim Han, Rusya'da yeni kurulan geçici hükümet ile iyi geçinmenin yollarını arayarak, Yaş Buharalılarının ve halkın taleplerine karşılık ıslahat yapmaya hazır olduğuna dair telgraf dahi çekmişti. Geçici yönetim tarafından, Âlim Han'a gönderilen cevabi her iki telgrafta da, Yaşların ve halkın taleplerinin yerine getirilmesi bildirilince, Emir, ülkede ıslahat çalışmalarını başlamıştı (Hatunoğlu, 2011: 173). Ahad Andican, ıslahat Fermanının açıklanmasını; “1917 yılında gerçekleştirilen Şubat İhtilali sonrası Rusya'da Kerenski öncülüğünde kurulan hükümetin baskısı sonucunda istemeyerek de olsa, bir ıslahat Fermanı yayınlamak zorunda kalmıştı” (Andican, 2003: 75) diyerek, Emir'in “ıslahat Fermanını” Geçici Demokratik Hükümetin zoru ile açıkladığını belirtir.

Esasında, Emirlik içinde Milliyetçi gençlerin memleketleri ile ilgili hassasiyetlerini en iyi anlayacak kişi şüphesiz Buhara Emiri Âlim Han'dı. Hatta Âlim Han, Buhara Emirliği tahtına çıktığında, halk mutlu olmuş ve emirin reformlar yapacağı beklentisi oluşmuştu (Hablemitoğlu, 1997: 21). Çünkü Âlim Han tahta geçmeden önce daha 13 yaşında iken babası tarafından eğitim için Petersburg'a gönderilmişti. Âlim Han, burada kaldığı 3 yıl boyunca batı tarzı askerî ve siyasi eğitim almıştı. Aldığı bu eğitim nedeniyle Âlim Han ülkenin başına geçince yenilikçilerde reformlar ile ilgili olumlu bir beklenti oluşmuştu. Ancak, Âlim Han tahta geçmeden kısa bir süre önce Sünni ve Şii çatışması yaşanması nedeniyle Emirlikte iç dengeler bozulmuştu. Âlim Han da bunu öne sürerek babasının bıraktığı istibdat yönetimini devam ettirmişti (Andican, 2003: 73). Âlim Han, Batı'da eğitim almasına rağmen Emirlikte baskıcı bir rejimin yöneticisi olmuş, ülkede kendisinden beklenen reformları gerçekleştirmemişti. Emir'in reformlara yönelik bu olumsuz yaklaşımında ülke bürokrasisine yüzyıllardır hâkim olan Kadimci yapının etkisi olmuştur.

Rusya'nın içinde bulunduğu bu siyasi kargaşa ortamı Buhara Emirliğinde, Rus baskısından kurtularak bağımsızlıklarını elde edeceklerini düşünmelerine neden olmuştu (Özkan, 2021: 93). Baysun, bu konuda Emirlik Yönetimini şu sözlerle; “Emirlik tam bağımsızlığını sağlayacak siyasi imkânlarla sahipken, yönetici kadroların sahip oldukları cehalet, taassup ve siyasi öngörüsüzlük, Rusya'da devrim sonrası yaşanan siyasi kargaşadan gereği gibi faydalanamamalarına neden olmuştu. Emirlik yönetimi, tüm bu siyasi gelişmelere rağmen hâlâ Çarlık yönetiminin Rusya'da yeniden iktidar olacağını ümit ederek beklemiştir” (Baysun, 1943: 34) eleştirerek, bağımsızlığın kazanılamamasında asıl sorumluluğun Emirlik İdaresinde olduğunu vurgulamıştır.

Ancak Zeki Velidi'nin Hatıratında bahsettiği iki ayrı diyalog Buhara'nın Rus esaretinden kurtulamadığı gibi tümüyle bağımsızlığını kaybetmesinde sorumluluğun tek tarafa yüklenilemeyeceğini göstermektedir. Togan anlattığı üzere; *“Moskova’da bulunduğum dönemde Trotskiy ile Sovyet Parti sekreterlerinden Mme ve Stasova ile Buhara Emirliği’nin geleceği hakkında yaptığım görüşmelerde Sovyetlerin, Buhara Emirliğini ortadan kaldırılması için benden yardım istediler. Ben Sovyet yetkililere “Emir’in ortadan kaldırılması zaruridir, yalnız şu şartla ki Buhara’nın muhtar yarı müstakil siyasi vaziyeti muhafaza olunup, milli Buhara ordusuna dayanan milli demokratik hükümet kurulmalıdır”* (Togan, 1999: 247) dediğini nakleder. Yine Togan’ın, Moskova’da bulunduğu sıralarda Buharalı Cedidcilerin liderlerinden Mirza Abdulkadir ve babası Mirza Muhiddin ile Emirliğin geleceği üzerine yaptığı görüşmeler o dönemde Cedidcilerin Ruslara yaklaşımları ile Buhara Emirliği yönetimine bakış açılarını anlamamız için önemli bir yere sahiptir. Togan, bu iki Buharalı Cedidci ile Emir sonrası Buhara’nın geleceği hakkında yaptığı görüşmede; *“Buhara’nın muhtar yarı müstakil siyasi vaziyeti muhafaza olunup, milli Buhara ordusuna dayanan milli demokratik hükümet kurulmalıdır dedim. Bu hususlarda o aralık Moskova’da bulunan Mirza Abdülkadir ve babası Mirza Muhiddin ile birkaç deva görüştim. Onlara da bu teklifi ancak benim anlattığım şartlar dâhilinde kabul etmek gerektiğini söyledim. Hâlbuki onlar ancak Emir’e karşı bir kin hissiyle hareket ediyorlardı. Ruslara hiçbir şart koşmamak fikrinde idiler.”* (Togan, 1999: 247) diyerek o dönem Cedidci önderlerin Buhara’nın geleceği hakkındaki vizyonunu göstermektedir. Yine Zeki Velidi'nin anlatımlarından yola çıkarsak Buharalı Cedidci liderlerin, Emirden kurtulmak adına kendi siyasi iradelerini Sovyetlere teslim ettikleri göstermektedir. Cedidcilerin, Sovyetlere yönelik teslimiyetçi bu yaklaşımı, onların Buhara Devrimini kendi başlarına gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olmadıklarını anlamamız açısından mühim bir yere sahiptir. Ayrıca, Cedidcilerin, Sovyetler gibi büyük bir güçle tedbirsiz bir şekilde iş birliğine girmeleri, onların memleketlerini kurtaracak siyasi tecrübeden yoksun olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bolşeviklerle, Türkistanlılar arasında ilişkiler genellikle sosyalizm, İslam ve milliyetçilik kavramları etrafında şekillenmişti. Türkistanlı aydınlar, sosyalizmin Rusya’da kurucu unsurları olan Marksizm ve Leninizm ile ilgili kendilerinde kanaat oluşturacak yeterli bir bilgiye sahip olmadıklarından devrime hazırlıksız yakalanmışlardı (Andican, 2003: 33). Şüphesiz ki Emirliğin yıkılması ve Sovyet hâkimiyeti altına girmesinde, Emirliği idaresi kadar siyasi tecrübesizliği nedeniyle Sovyetlerle koşulsuz iş birliğine giren Cedidcilerin de bir o kadar sorumluluğu bulunmaktadır.

3. 3. 1918 Buharalı Cedidciler ve Bolşeviklerin, Buhara’yı İşgal Girişimi

Buhara Emirliği, XIX. yüzyıl ikinci yarısında Rus İmparatorluğu karşısında aldığı ağır yenilgi sonrası Rusya’ya karşı yarı bağımsız hale gelmişti. 1917 Şubat ve

Ekim Devrimlerine kadar Rusya'ya karşı bu statükoda varlığını sürdüren Emirlik bu süreçte yabancı ülkelerle dış siyasi ve ticari ilişkileri tamamen Rus hükümetinin kontrolü altında yürütülüyordu (Usmonov ve Sodiqov, 2010: 54). Rusya'da yaşanan devrimler sonrası ülkede çıkan iç savaş, 1866 yılından 1917 yılına kadar Rusya'nın vassalı hâlinde siyasi varlığını devam ettiren Buhara Emirliğinin bağımsızlığını kazanması için önemli bir fırsat oldu. Diğer tarafta Buhara Emirliği yönetiminden rahatsızlık duyan reformist Buharalı Ceditçiler, Buhara Emir'inin emriyle uğradıkları tutuklama, baskı ve işkenceler sebebiyle Buhara'yı terk etmek durumunda kaldılar. Siyasi faaliyetlerini yürütmek için Emir'in etkisinin bulunmadığı yerlerde toplanan Ceditçiler, Rusya'da devrim yapan Bolşevikler ile iş birliği yapmaları halinde Emir Âlim Han'ı kısa bir sürede içinde iktidardan indirebileceklerini düşünmüşlerdi. Buharalı Ceditçiler bu amaçları doğrultusunda, Bolşevik Rusların da yardımlarıyla Buhara'da bir ayaklanmayı planlamış, aynı zamanda ayaklanmayı yönetecek yedi kişilik bir komite oluşturmuşlardı (Hayit B., 1997: 59). 8 Nisan'da Buhara Emirinin ilan ettiği reformları desteklemek ve diğer taleplerini dile getirmek amacıyla yapılan gösteri, Emir tarafından kanlı bir şekilde bastırılması diğer ülkelerin tepkisine neden olur. Ceditçi liderlerden Feyzullah Hocayev gibi hayatta kalan Yaş Buharalılar, bu olayların etkisiyle Kağan, Taşkent ve Semerkant'a kaçmak zorunda kalırlar. (Yelok, 2014: 426). Buharalı Ceditçiler, Emir Âlim Han'ın baskılarından kaçarak Kağan'a sığınmak zorunda kaldılar. Burada Merkez Komitesini tekrar organize ettiler ve komite başkanlığına Muhittin Mansur'u getirdiler. Reformistler, 13 Nisan 1917'de Mansur'un liderliğinde "Hürriyet Beyannamesi"nin yürürlüğü konulması için Emir ile görüştüler, ancak bu görüşmede olumlu bir sonuç elde edemediler. Ceditçiler bu başarısız girişim sonrasında Emir'e karşı daha etkili bir mücadele verme kararı aldılar. 1917 yılının Mayıs ayında yeni bir Merkez Komitesi oluşturulur. Ceditçiler 1917 yılının sonuna kadar program hazırlamak dışında başka bir şeyle meşgul olmazlar. 1918 yılının Ocak ayında Abdurrauf Fıtrat tarafından hazırlanan "Hukuk Devleti"ni savunan bir program Merkez Komitesine sunulur (Hayit B., 1975: 260-261). Yaş Buharalılar, Emir Âlim Han'a karşı mücadelelerin ardından, Emir sonrası için Buhara'da oluşturacakları yönetimin alt yapısını hazırlamaya başladıkları anlaşılmaktadır.

Buharalı Ceditçiler, Emir'i kendi çabaları ile devirebileceklerine inanmıyorlardı (Hayit B., 1975: 261). Yaş Buharalılar delegasyonunu temsilen Feyzullah Hocayev ve Mirza Muhittin Taşkent'te bulunan Türkistan Halk Komiserleri Konseyi Başkanı F. İ. Kolesov ile görüşerek yardım istediler (Yıldırım ve Egamberiyev, 2021: 260). 1918 yılı başında Hokand Muhtariyetini kolay bir zaferle tasfiye eden Taşkent Sovyet yönetimi, bundan da cesaret alarak kendisine işgal için yeni hedef olarak Buhara'yı belirlemişti (Andican, 2003: 75). Türkistan Halk Komiserliği Şurası Başkanı Fedor Kolesov ve Buharalı Ceditçilerin İcra Komitesi Başkanı Feyzullah Hoca, 1 Mart 1918 tarihinde

Buhara Emirine; işbirlikçileri Buharalı Cedidciler aracılığı ile iktidarı bırakmasını içeren ulti­matom gönderdi.

Bu ulti­matom Buhara Emiri Alim Han tarafından kesin bir dille reddedilir.

Kolesov tarafından Emir'e hitaben yazılan ulti­matomda;

“Buhara Emirine!

Bu yazımızla Genç Buharalıların taleplerini size iletiyoruz ve bu taleplerin hiçbir değişiklik yapılmadan önümüzdeki yirmi dört saat içinde yerine getirilmesini rica ediyoruz. Hükümetinizi feshediniz ve onun yerine şu andan itibaren hâkimiyet Genç Buharalılar İcra Komitesinin eline geçecek şekilde onları göreve atayınız. Yeni kurulacak hükümeti sizinle irtibata geçilerek icra komitesi belirleyecek. Kan akmasını engellemek istiyorsanız bu talepleri tabii olarak kabul ediniz. Şayet bu şartları kabul etmezseniz dökülecek kanlar için siz sorumlu olacaksınız. Bu durumda yapılacak olan bütün eylemler bizim takdirimize kalmıştır. Cevabınız bizim şartlarımızla uyum içinde olmalıdır. Böyle olmadığı takdirde bunu taleplerimizin reddedildiği şeklinde değerlendireceğiz.” sözleriyle Emir'i tehdit etmiştir (Hayit B., 1997: 59). *“Emir bir cevap gönderir, fakat taleplere açık olarak değinmez. Bunun üzerine 2 Mart 1918'de, demir yolu boyunca mevzilenmiş 2000 Sovyet askerî ile birlikte Genç Buharalıların organize ettiği 200 kişilik birlik Buhara'ya ateş açmaya başlar.”* (Hayit B., 1997: 60).

Kolesov, yazdığı bu notta göre Emir'in, Sovyetlerin sahip olduğu güç nedeniyle, kendileriyle savaşmayı göze alacağını tahmin etmiyordu. 2 Mart 1918 tarihinde Buharalı Cedidciler ile Kolesov'a ait askerler, emirlik ordusuna karşı saldırıya başladılar (Baysun, 1943: 35). Kolesov kendisine ait birlikleri, Buhara Kentine 10 km kadar uzaklıkta olan Kağan tren istasyonunda topladı. Burada iki güç arasında galibi belli olmayan bir çatışma yaşandı (Castagne, 2015: 97). Emir Âlim Han, Kolesov'a ait içlerinde Buharalı Cedidcilerin de bulunduğu birlikleri, Buhara Halkının da yardımı ve uyguladığı başarılı savaş hilesi sayesinde mağlup etti. Sovyetler ve onların müttefikleri olan Buharalı Cedidciler, Buhara Emirliği topraklarında büyük bir yenilgi yaşamışlardı. Cedidçiler, Sovyet idaresine karşı halkın ayaklanmasını başlatacağına dair söz vermişlerdi; ancak, sonuç beklendiği gibi gerçekleşmedi (Hayit B., 1997: 60). Ancak Emir'in kazandığı kesin zafere rağmen savaş sırasında Rus birlikleri birçok şehir talan etmiş, sivil halka büyük zarar vermişti (Özkan, 2021: 93). Bolşevikler, Hokand'dan sonra kolay kazanabileceklerini düşündükleri bir savaşı kaybetmişti.

Kolesov, aldığı bu mağlubiyet sonrası Emir'e barış teklifinde bulunmak zorunda kalmıştı. Kolesov ve Buharalı Cedidcilerin mağlup edilmesinde, Rus saldırılarından zarar gören Buhara halkının, Emirlik Ordusuna yardım etmesi ve Emir Âlim Han'ın savaş hilesi sayesinde Ruslara lojistik sağlayan Kağan demir yolu hattına zarar vermelerinin etkili olmuştu (Baysun, 1943: 35-36). Emir, öncesinde her ne kadar Sovyetlerin, ülkesine karşı bir saldırıda bulunmasını önlemek için girişimde bulunmuşsa da bu girişimler sonuçsuz kalmıştı. Oysaki yeni iş başına gelen Sovyet hükümeti, 12 Aralık 1917 tarihinde Türkistan Sovyet Halk Komiserliğine gönderdiği bir telgrafla, Buhara'nın tam bağımsızlığının kabul edildiğini bildirmişti (Hayit B., 1997: 58). Ancak Bolşevik Ruslar, Emirliğin bağımsızlığını kabul etmelerinin üzerinden daha birkaç ay geçmeden, Buhara Emirliği içinde yaşanan siyasi kargaşa ortamından yararlanarak yerel müttefikleri Buharalı Cedidciler ile başarısız olacak işgal girişimine kalkıştılar.

Emir Âlim Han'ın, yenilgi sonrası kendisinden barış talep eden Kolesov'a barış şartı olarak; Devrimci Buharalı Cedidcilerin önderlerini kendisine teslimini istemişti. Kolesov, aldığı beklenmedik yenilgi ve içinde bulunduğu zor şartlar nedeniyle bu şartı kabullenmeye meyletmiş olsa da, Yaş Buharalıların sert tepkisi onun bu teklifi kabul etmesini engellemiştir. Baysun; Kolesov'un, Âlim Han'a teslimini düşündüğü Yaş Buharalı gençlerin bu durumu sezerek, "Ya ölüm, ya hürriyet!" diyerek, emirlik askerlerinin çemberini yarıklarını anlatmıştır (Baysun, 1943: 36). Kolesov, işbirliği yaptığı Cedidcilerden tepki almamış olsa, Emir'in taleplerini yerine getirecekti. Bu hadise Sovyetlerin, Cedidcilere bakış açısını ortaya koyan en bariz örneklerden birisidir. Buharalı Cedidciler, Bolşevikler için Buhara'nın işgali aşamasında kullanılacak aparattan başka bir şey değildi.

Seyit Âlim Han ise biyografisinde Kolesov olayını şöyle anlatır: "Bolşeviklerden ve büyükelçilerinden antlaşmaya uygun bir durum görmediğimden, cesur bir girişimde bulunmaya karar verdim; birlikleri ve silahları savaşa hazır hâle getirmek için tüm güçleri ve araçları kullanmaya karar verdim" (Byrikhin, 2020) demiştir.

Emir Âlim Han'ın ülkenin savunması için Avrupalı ve Rus silah tüccarlarından silah tedariki sağlamaya çalışsa da, Ruslar, XIX. yüzyıldan itibaren Emir'in silah tedarik zincirini büyük ölçüde engellemiştir. Ruslar ileride girişecekleri bir Buhara işgalinde Emirlik ordusunun kendilerine sıkıntı çıkartmasını istemiyorlardı. Bu sebeple Emirliğin ağır silah edilmesinin önüne geçtiler. Çarlık yönetimi Emirliğe sadece yerel halk ayaklanmalarını bastırabilecek nitelikte silah sağlamasına izin veriyordu. 1917'nin sonunda ise Emirliğin 10.000 kişilik ordusu, Rus fabrikalarında üretilen 1883 model 2,5 inçlik altı adet dağ topu, 400 adet Mosin tüfeği ve en az bin tane Berdan tüfeği temin etmişti. Emir, Moskova, Nizhny Novgorod, Orenburg ve Tula'yı ziyaret eden tüccarlar aracılığıyla perakende pazarından özel olarak silah satın almaya çalışmıştı, ancak bu

alımların hacmi yılda 300–400 adet tüfek ve tabancayı geçmemişti (Byrikhin, 2020). Buhara Emirliği birliklerinin bu durumu değerlendirildiğinde, Emir'in planı hiç şüphesiz cesur ve son derece iddialı olduğu anlaşılmaktadır. Emir, sahip olduğu sınırlı imkânlarla rağmen, Kolesov 'un orduları ve yardımcıları Yaş Buharalıları mağlup etti. Bu nedenle “*Buhara Emirliği'nin kazandığı bu zafer her iki taraf içinde şaşkıncıydı*” (Özkan, 2021: 93). Bu yenilgi, Cedidciler arasında dağılmalarına yol açtı. Merkez Komisyon Başkanı Feyzullah Hocayev, görevinden ayrılarak Moskova'ya giderken, diğer komisyon üyeleri Taşkent ve Semerkant şehirlerine gitmişlerdi. Yaş Buharalıları Hareketi'ni partileştirmeye çalışan Osman Kocaoğlu, Polat Hoca ve Feyzullah Hocayev dışındaki diğer üyelerin neredeyse tamamı komünist ideolojiyi benimsemişti (Andican, 2003: 749-750). Ancak bu mağlubiyet Yaş Buharalıları hedefinden vaz geçirmez. Feyzullah Hocayev 1918'in mart ayında yaşanan bu başarısız işgal girişiminden sonra aynı yılın yazında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükûmetinin desteğini sağlamak için Moskova'ya gider. Hocayev, 1918 yılı ekiminde Sovyet hükûmeti ile çalışan Turkrespublika temsilciliğinde, Yaş Buharalıları Merkez Komitesi'nin Moskova temsilciliğinin başkanı olur. Hocayev, burada bulunduğu süre içinde Buhara halkının, Emirlik yönetiminden kurtulması silahlı mücadelenin yanı sıra Sovyet yönetiminin de desteğinin alınması gerektiğine kanaat getirir ve bunun için Moskova'da kaldığı iki yıl içinde hükûmetin desteğini almak için çalışmalar yapar (Yelok, 2014: 426).

Buharalı Cedidciler 1910'lu yıllardan sonra aralarında komünizm taraftarları ve komünist olmayanlar diye ayrışmaya başlamışlar özellikle 1917 Şubat ve Ekim devrimleri sonrasında Cedidci hareket içerisinde Bolşeviklerin etkisiyle sosyalizm ideolojisi güçlenmeye başlamıştı. Bu ayrım sonrası Yaş Buharalıların bir kısmı Emire karşı yardım almak temin etmek için Rusya Komünist Partisi'ne yönelmesiyle, Yaş Buharalıları arasında komünist fikirleri savunanların sayısı artmıştı. Bu gelişmeler sonucunda 25 Eylül 1918 tarihinde Taşkent'te, Buhara Komünist Partisi Geçici Merkezi Komitesi kuruldu Yaşların sol kanadı Komünist Parti çatısı altında birleşmiş, hareket ıslahatçılık karakterinden devrimci sosyalizme dönüşmüştü. Komünist ideolojiye tabi olmayanlar ise Emir'i devirmek suretiyle ülkede demokratik esaslara uygun bir yönetim tesis etmeyi amaçlamışlardı. Yaşların her iki cenahının ortak amacı Emir Âlim Han'ı devirmektir (Yıldırım ve Egamberiyev, 2021: 260).

Sovyetlerin, Emirliğe saldırı gerekçesini incelediğinizde; Uluslararası örfi hukuk kurallarına göre Buhara Emirliği'ne saldırması için haklı hiçbir gerekçenin olmadığı anlaşılmaktadır. Emirliğe saldırmak için haklı gerekçesi bulunmayan Sovyetler, Buharalı Cedidcileri yanlarında tutarak Emirliğe saldırılarını haklı gerekçelere dayandırmaya çalıştılar. 30 Ocak- 6 Şubat 1918 tarihinde Bolşevik birlikleri, Buhara'yı yağmalama amaçları sayılmazsa, görünürde hiçbir haklı gerekçeleri yokken Buhara şehrine saldırdılar. Kızıl Ordu Birlikleri 10 Mart 1918 tarihinde Buhara şehrine girse de

Buhara halkının ayaklanarak Buhara’da oturan tüm Rusları öldürmeye başlamaları üzerine Sovyet Komiser Kolesov 24 Mart 1918’de Kızıltepe Barış anlaşmasını imzaladı (Castagne, 2015: 96-97). Emirliğin Bolşevikler karşısında aldığı galibiyet ülke içinde reformist Yaş Buharalıların öldürülmelerine neden oldu. Yaşların çoğu bu kargaşa ortamında saklanmak veya Bolşevik Rusların hâkimiyeti altındaki Türkistan şehirlerine göç etmek zorunda kaldılar (Usmonov ve Sodiqov, 2010: 63). Buharalı Cedidciler, Bolşevikler ile Buhara Emirliği’ne saldırı başlattıklarında, Buhara’da emirlik yönetimine karşı halk ayaklanması başlayacağını ve bu ayaklanmayla sayesinde Emirlik idaresini ele geçireceklerini umuyorlardı. Ancak, Bolşevikler ve Buharalı Cedidcilerin, beklemedikleri bu yenilgi, hesaplarının boşa çıkmasına neden oldu. Bu olay aynı zamanda Bolşevik Rus birliklerine güvenen Buharalı Cedidciler ve onların Buhara’da bir halk ayaklanması olacağına inandırarak bu yönde hareket ettirdikleri Taşkent’te bulunan Sovyet İdaresi arasında ilk anlaşmazlıkların doğmasına sebep olmuştu (Hayit B., 1997: 60).

Kağan Komünist parti başkanı Polratskiy, 26 Nisan 1918’de Taşkent’te düzenlenen, Sovyetlerin 5. Kongresinde, Buhara’yı ortadan kaldırma hedefini şu şekilde ifade etmiştir: *“Buhara’yı ortadan kaldırmayı başaramadığımız takdirde onlar bizi ortadan kaldıracaklardır. Bu yüzden emirliği yıkmamak bizim için intihar olur”* (Hayit B., 2006: 192) diyerek Buhara Emirliğinin Sovyetler için Türkistan hâkimiyetine giden yolda kendileri için ne kadar önemli ve bir o kadar tehlikeli bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Bölgenin önemi Çarlık ve Sovyet dönemlerinde de fark edilmiş, her iki rejimde bölgenin işgaline öncülük vermiştir. Bölgenin Sovyetler açısından önemi Moskova’da bulunan Sovyet idaresinin 1919 yılında yaptığı şu açıklama ile daha iyi anlaşılacaktır: *“Buhara, devrimin Orta Asya’daki geleceğini tayin edecek olan bölgedir. Burası ya karşı devrimin veya Orta Asya ve Hindistan’daki komünist devrimin lideri olacaktır.”*(Hayit B., 2006: 193). Bu açıklama Moskova yönetiminin, Sovyet Devrimlerini diğer coğrafyalara ihracı açısından Buhara’yı Doğu’da merkezi bir komuna oturttuğunu göstermektedir. Bunun için Buhara Emirliğinin ortadan kaldırılması ve orada devrime uygun bir yönetim iş başına geçirilmesi gerekmektedir. Buhara’da Hatunoğlu, bu konu ile ilgili Çarlık Rusya’sı ile Sovyet Rusya’sının, Buhara Emirliği’ni işgal hususunda her iki rejimin de ortak düşünceye sahip olduklarını ifade ederek, her iki rejimin de işgal için uygun şartları sağlayıp hanlığı ortadan kaldırmayı hedeflediğini ancak Çarlık rejiminin ömrünün buna kifayet etmediği bu işi Çarlık Rusya’sının, yayılmacı ve siyasi geçmiş mirasını devir alan Sovyet Rusya’ya bıraktığını belirtir (Hatunoğlu, 2011: 215).

Nihayetinde Buhara Emirliği yönetiminin XX. yüzyılın başlarında ülkede ortaya çıkan yenilikçi Buhara Cedidliği sorununu iyi yönetememesi, sonrasında içeride yaşanan siyasi olaylar neticesinde Sovyetlerin Emirliğin iç işlerine müdahale etmesine

fırsat verdi. Emirlik içinde yaşanan sert siyasal ayrışma Emirliği sonrasında Sovyet hâkimiyeti altına sokacak siyasi ve askerî gelişmelerin zeminini hazırladı. Buhara Emirliği, Bolşevik ve Yaş Buharalılar tarafından düzenlenen ikinci işgal girişimi sonucu 2 Eylül 1920 yılında başkent Buhara şehrinin düşmesiyle son bulacaktı. Buhara Emirliği'ne savaş açan Bolşevik yönetimi, Buhara'yı Emir ve kuvvetlerinden temizleyerek, şehri Yaş Buharalılara teslim etmiştir (Yarkın, 1971: 237-345). Bolşeviklerin yardımı ile Buhara'yı ele geçiren Cedidciler aynı yıl içinde Buhara Halk Cumhuriyeti kurdular. Bolşeviklerin yardımıyla kurulan Buhara Halk Cumhuriyeti varlığını, 1920–24 yılları arasında devam ettirmiştir. Sovyetler, siyasi konjonktürün müsait olduğu 1924 yılında Buhara Halk Cumhuriyetini ortadan kaldırarak, yerine Sovyet idari sistemine uygun Cumhuriyet kurarak, Sovyetler Birliği bünyesine dâhil oldu (Chatterjee, 2014). Sovyetler, akıllıca izledikleri siyaset neticesinde Türkistan ve Buhara Emirliğini adım adım işgal etti. Bu süreçte Rusların yardımcı aparatı yerli unsur Buharalı Cedidciler önemli rol oynamıştır. Buhara Emirliği ise kendi iç siyasal sorunlarından dolayı Rusya'da yaşanan iç savaştan gereği gibi faydalanamadığı için bağımsızlık fırsatını kaçırmıştır. Ancak, Ruslar, Emirliğin içinde bulunduğu kaotik ortamdaki yararlanarak, yanlarına çektikleri Buharalı Cedidcilerin yardımı ile Buhara Emirliğini ortadan kaldırmak suretiyle Türkistan'ın işgalini tamamlamışlardır. Andican'ın, 1920'li yıllarda Türkistan'ın Sovyetler tarafından işgali sonrası yaşadıklarını şöyle özetlemiştir; *“Türkistanlı yönetici kadroların büyük bir kısmı yok edilmiş geride kalanlar ise Sovyetlerle uzlaşmak zorunda kalmışlardı. Fakat Romalılar için söylendiği gibi, Sovyetlerin barışı, savaşından daha ölümcüldü. Yeni rejimle uzlaşan yöneticiler de bir süre sonra acımasızca tasfiye edildiler.”* (Andican, 2003: 749-750).

SONUÇ

Buhara Emirliği, XIX. yüzyılın ikinci yarısında askerî, idari ve ekonomik olarak Çarlık Rusya'nın kontrolü altına girdi. Emirlik, Rus Devrimlerinin yaşandığı 1917 yılına kadar içişlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Rusya'nın kontrolü altında varlığını devam ettirmişti. Ancak XX. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya'da bozulan sosyal ve ekonomik dengeler, ülkede siyasal istikrarsızlığa neden olmuş, bunun yanı sıra Çarlık rejiminin geçmiştten beri halka karşı uyguladığı baskıcı, totaliter yönetim tarzı, ülke içinde muhalif hareketleri güçlendirmişti. Yüzyıllar boyu Rusya'yı idare eden Çarlık Rejimi, ülkede yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde, 1917'da halk destekli muhalif partiler tarafından başlatılan ayaklanmalar sonucu yıkılmıştı.

Rusya'da yaşanan derin siyasal gelişmeler, yarı uydusu hâlinde bulunan Buhara Emirliği siyasal hayatında da etkisini kısa süre içinde göstermişti. Çarlık Rusya'da yaşanan devrim süreci, Buhara Emirliğinde de benzer sıkıntılardan muzdarip Buharalı

Cedidciler için rol model olmuştu. Rus Devrimlerine kadar Emirlikte eğitim ve kültürel alanlarda reformlar yapılmasını savunan Cedidciler, devrimler sonrası siyasallaşarak emirlik yönetimini devirmeye yönelik ihtilalci bir hüviyete bürünmüştü. Ancak Cedidcilerin emirlik yönetimini kendi çabaları ile deviremeyeceklerini düşünmeleri, onları Rusya'ya yakınlılaştırarak iş birliği yapmalarına neden olmuştu. Rusya'nın desteklediği Buharalı Cedidcilerin yönetime karşı harekete geçmesi, Emir Âlim Han ve yönetimini endişelendirmişti. Emir, hem Rusya'da kurulan geçici hkmetinde baskısı hem de iktidarını Rusya'da yaşanan devrimlerin olumsuz etkilerinden korumak için kısa süre içinde hürriyet yanlısı "Islahat Fermanı'nı" açıklamak zorunda kalmıştı. Fakat Cedidcilerin, Emir'i yayınladığı ıslahat kararlarını uygulaması için yaptığı gösterinin kontrolden çıkararak siyasi bir çatışmaya dönüşmesi, Cedidcilerin, Rusların kontrolü altında bulunan Türkistan şehirlerine kaçmalarına sebep olmuştu.

Buhara Emirliği'nin geleceğini belirleyen asıl siyasi gelişme ise şubat Devrimi sonrası göreve gelen Geçici Demokratik Hkmetin aynı yıl içinde gerçekleşen Bolşevik Devrim ile yıkılması olmuştur. Bu sırada sürgünde bulunan Cedidcilerin, Emir'e karşı Bolşevikler ile iş birliğine girmesi onları aynı zamanda Bolşeviklerin siyasi etkisi altına girmesine neden olmuştu. Sovyetler, bu sayede Emirlik içinde yaşanan siyasi kargaşayı fırsata çevirerek kendilerine sığınan Cedidcileri siyasi amaçları doğrultusunda kullanmak suretiyle Buhara'da yaşanan olaylara taraf olma imknını elde etmişti. Emirlikteki bu durum, ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmişti. Sonuç olarak Emirlik yönetimine karşı oluşturulan Cedidci-Sovyet ittifakı, 1920 yılında Buhara şehrini işgal ederek Türkistan'da bulunan bağımsız son Türk Devleti'ni de yıkmıştı.

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

ıkar atışması

Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Alpargu, M. (2019). Türkistan Hanlıkları. Türk Tarih Araştırmaları. 15 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.altayli.net/turkistan-hanliklari.html> adresinden erişildi.

Andican, A. A. (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.

Ascher, A. (1992). *Kendi Belgeleriyle Rus Devriminde Menşevikler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Askeroğlu, A. (2011.). Çarlık Rusya'sında Meşrutî İdarenin Yapısı. *Tarih Okulu*, 9, 61-72.

Baysun, A. R. (1943). *Türkistan Milli Hareketleri*. İstanbul: Şakir Satgan Basımevi.

Bookchin, M. (2013). *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*. A. İ. Başgöl (Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

Byrikhin, A. (2020). Emirliğin Düşüşü. 30 Temmuz 2023 tarihinde <https://warspot.ru/17855-padenie-emirata> adresinden erişildi.

Carr, E. H. (1989). *Bolşevik Devrimi 1917-1923*. O. Suda (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Castagne, J. (2015). *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*. R. M. Uzmen (Çev.) İstanbul: Bilgi Kültür Sanat.

Chatterjee, S. (2014). Buhara Halk Sovyet Cumhuriyetinde İttifakların Şekillenmesi. 30 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.altayli.net/buhara-halk-sovyet-cumhuriyetinde-ittifaklarin-sekillenmesi.html> adresinden erişildi.

Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 51-78.

Çelebi, E. (2019). Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (4), 1916-1940.

Çelik, M. B. (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2018). *Batı Türkistan Hanlıkları (Kuruluştan Yıkılışa)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Embel, E. (2019). Emperyalizmin Yükselişi ve Sonuçları. E. Yakut ve Ç. Erhan (Ed.) *Siyasi Tarih* içinde (s. 38-65). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Eraslan, C. (1996). “*Abdurrauf Fıtrat*”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 1, s. 48-49). İstanbul: TDV Yayınları.

Erdoğan, A. (2018). Sovyet Rusya Rejiminin Türkistan Halklarına Yönelik Asimile Politikası. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 269-251.

Erdoğan, A. (2020, Şubat). Türkistan'da Pamuk Üretiminde Yaşanan Gelişmelerin Dış Basına Yansımaları (1860-1915). *Tarih Okulu Dergisi*, 44, 18-40.

Erşahin, S. (1999). Buhara'da Ceditçilik-Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları). *Dini Araştırmalar*, 1 (3), 213-255.

Erşahin, S. (2018). Sovyet İhtilali Karşısında Türkistan Ulemasının Tutumu. Y. Koç, ve M. Cengiz (Ed.) *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* içinde (s. 701-728). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Erşahin, S. (2018). *Türkistan Uleması'nın İslam Medeniyetindeki Rolü (İsmail Gaspiralı'ya Göre)*. İstanbul: Mamer.

Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 1-12.

Hablemitoğlu, N. (1997). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*. Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Hablemitoğlu, N. (2004). *Sovyet Rusya'da Devlet Terörü*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Hatunoğlu, N. (2010). *Buhara Hanlığı'nın Son Emiri Alim Han ve Dönemi (1911-1920)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hatunoğlu, N. (2011). *Türkistan'da Son Türk Devleti Buhâra Emirliği ve Âlim Han*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Hatunoğlu, N. (2015). Buhara'daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 1-33.

Hatunoğlu, N. (2017). Bolşevik İhtilali'nin Buhara Emirliği'ndeki Siyasi Gelişmelere Etkisi. F. M. Sancaktar, A. Askeroğlu Arslan, F. Ferhatoğlu, C. Bayram (Ed.). *Ekim 1917 Sovyet İhtilalinin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu 16-17 Ekim 2017* içinde (s.

436-466). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türk Ocakları İstanbul Şubesi.

Hatunoğlu, N. (2017). Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetleri. A. Kara, Ö. Kul, & F. Fettahoğlu (Ed.), *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 317-342). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.

Hayit, B. (1971). *Komünizm ve Türk Dünyası*. Ankara: Altınok Matbaası .

Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınevi.

Hayit, B. (1997). *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Hayit, B. (2000). *Eski Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Hayit, B. (2006). *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi*. E. Kırıl (Çev.). Ankara: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Hive Hanlığı 1512-1920 (2018). *Türk Bilimi*. 30 Temmuz 2023 tarihinde www.turkbilimi.com/hive-hanligi1512-1920/ adresinden erişildi.

Kamalov, İ. (2008). *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kamalov, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Kara, F. (2021). *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. Ankara: İksad Yayınevi.

Kerimoğlu, H. (2023). 1917 Devrim Günlerinde Buhara Emirliği ve Rus Siyasi Temsilcisi A.Y Miller'in Buhara'daki Faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 135 (266), 1-20.

Kılıoğlu, M. E. (2022, Temmuz 30). Basmacı İsyanı ve Afganistan (1918-1933). *Asya Studies*, 6 (20), 203-218.

Kılıoğlu, M. E. (2022). Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı. *Genel Türk Tarihi Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 261-282.

Koç, D. ve Eren, S. (2018). Sefername-i Buhara'ya Göre Emir Nasrullah Dönemi İran-Buhara İlişkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118 (232), 155-188.

Kurat, A. N. (1965). Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23, 91-126.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Maraş, İ. (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Orunbayev, A. (2020). *Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti: Siyasi, Sosyo-ekonomik, Medeni Hayat ve Liderleri (1920-1924)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Özcan, K., ve Özalp, G. O. (2017). Büyük Oyunda Yeni Hamleler ve İngilizlerin Türkistan Siyaseti. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu* içinde (s. 367-378). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.

Özkan, M. (2021). *Buhara Hanlığı 1500-1920*. İstanbul: Selenge.

Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sabirovna, N. (2023). 1917-1991 Dönemi İçin Orta Asya Partilerinin Ulusal Hareketlerinin Tarih Yazımı. 30 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.dissercat.com/content/istoriografiya-natsionalnykh-dvizhenii-partii-srednei-azii-za-period-1917-1991-gg> adresinden erişildi.

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Saray, M. (1979). *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Saray, M. (1993). *Özbek Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Saray, M. (1997). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Saray, M. (2023). Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları. 28 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.altayli.net/wp-content/uploads/2014/04/Rusyanın-T%C3%9CRK%C4%Bostanda-Yayılması.pdf> adresinden erişildi.

Tacemen, A. (1994). *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmesi 1769 - 1940*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Tanrıverdi, M. (2023). Brest-Litovsk Barış Antlaşması. 27 Temmuz 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/brestlitovsk-baris-antlasmasi/> adresinden erişildi.

TDK (t.y). *Türk Dil Kurumu*. 30 Temmuz 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Togan, Z. V. (1999). *Hatıralar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Toshova, S. (2018). Buhara'da İnkılabi Hareketler: Islahat ve İnkılap Tartışmaları. S. Toshova, Y. Koç, & M. Cengiz (Ed.) *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası* içinde (s. 197-202). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Türkoğlu, İ. (2006). *Müslüman Kongreleri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde. (Cilt 32, s. 96-98). İstanbul: TDV Yayınları.

Usmonov, Q. ve Sodiqov, M. (2010). *Özbekistan Tarihi*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Bosh Tahririyyati.

Vásáry, I. (2014). Kırım Hanlığı ve Büyük Orda (XV-XVI). S. Acar (Çev.). *Tarih İnceleme Dergisi*, 29 (1), 327-340.

Yalçınkaya, A., (1994). *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Yarkın, İ. (1971). Hive Hanlığının Ortadan Kaldırılarak, Harezmi Halk Cumhuriyetinin Kuruluşu ve Sonunda Sovyetler Birliğine İlhakı. *Türk Kültürü*, 99, 237-345.

Yelok, V. S. (2014). Feyzullah Hocayev ve Cedit Hareketi. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* içinde (s. 423-428). Eskişehir: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir.

Yıldırım, S. ve Egamberdiyev, M. (2021). Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar. *Bellekten*, Nisan 2021, 85 (302), 227-277.